

VI.

NEKROLOG.

Dr. Fran Vrbanić.

Napisao pravi član Dr. Ivan Strohal.

Fran Vrbanić rodio se 1. studenoga 1847. u Gospiću. Otac mu Franjo, podrijetlom iz Slunja, bio je ondje vojnički činovnik. Mati njegova, koja još i danas živi, rođena je Mayerhoffer. Godine 1852. dobio je otac Franov mjesto kod državnoga računovodstva u Zagrebu, i tako je mladi Fran već rano ostavio svoje rodno mjesto.

Kod kuće bio je Vrbanić uzgajan u nabožnom duhu, te su mu već zarana ucijepljena u dušu stroga moralna načela, kojih se on držao kroz čitav svoj život. Kad je poslije našao sebi ravnu družicu života, vodio je ne samo s njome i sa svojom djecom, nego i s bratom, bratovom porodicom i porodicama svojih dviju šurjaka uzorni porodični život. On je uživao u uzornom odgajanju svoje djece, a potkraj života u odgajanju unučadi svoje. Čuo sam od ljudi, pače i od njegovih političkih protivnika, koji su dolazili više s njime u dodir, da oni ljepšega, urednijega porodičnoga života ne mogu sebi ni zamisliti.

Osnovnu školu dovršio je Vrbanić u Zagrebu. Gimnazijske nauke započeo je 1. listopada 1858. u zagre-

Alfonso V. V. V.

bačkoj gimnaziji. Profesori bili su mu tijekom gimnazijskih nauka ponajbolji književnici i učenjaci onoga doba, napose: tada još posve mladi dr. Vatroslav Jagić za klasičku filologiju (ovoga je mladi Vrbanić, kako sam veli, osobito zavolio poradi njegove svestrane naobrazbe i njegova poznavanja slavenskoga svijeta); dalje Janko Jurković, Vjekoslav Babukić, Adolfo Veber-Tkalčević i znameniti publicista i politik poznijega doba Josip Miškatović. Napredak u gimnaziji bio mu je uvijek odličan, pa je godine 1866. položio i ispit zrelosti s odličnim uspjehom. Maturalnu svjedodžbu potpisali su Janko Jurković, kao povjerenik ispita, Adolfo Veber, kao ravnatelj gimnazije, zatim profesor Vatroslav Jagić (za latinski i grčki jezik), Al. Štibohar (za nauk vjere), Fr. Bradaška (za povijest), Iv. Pexidr (za matematiku), I. Macun (za njemački jezik), Vjek. Babukić (za hrvatski jezik) i dr. Ivan Kiseljak (za prirodoslovne znanosti).

Već gimnazijalcem počeo se mladi Vrbanić uvelike zanimati za politiku. U doba njegovih gimnazijskih nauka padaju znamenita saborska zasjedanja iz godine 1860., 1861. i 1865., pa je i Vrbanić uz drugu hrvatsku mladež marljivo polazio saborske sjednice. I sam gimnazijski ravnatelj Ad. Veber išao je pri tome mladeži na ruku, te je odredio, da se ima, dok saborsko zasjedanje traje, obuka držati prije podne samo do deset sati. Patriotski govori narodnih zastupnika u tim saborima duboko su se dojmili mladoga darovitog Vrbanića. On sam veli u svojoj autobiografiji, da su mu „utisci saborskih rasprava god. 1861. i 1865. živo ostali u pameti“.

Dalje pobuđivao je patriotizam u mladoga Vrbanića stari Fran Kurelac. Vrbanić je naime uz nekoliko drugova, napose Frana Folnegovića, Ladislava

Mrazovića, Ivana Zahara, Luku Marjanovića i osobito Adolfa Jakšića polazio Kurelcu, da uči u njega hrvatski, ruski, poljski, češki i francuski; Kurelac doduše nije ih mnogo obučavao u tim jezicima, ali mjesto toga pobuđivao je u njima ljubav za domovinu, ljubav za svoj teško iskušavani narod i za nauku. Sam Vrbanić veli, da su on i njegovi drugovi upravo željno iščekivali satove, u koje im je Kurelac držao svoja predavanja.

Pored Kurelca vrlo je mnogo utjecao na Vrbanića vođa starih Iliraca dr. Ljudevit Gaj. Već gimnazijalcem Vrbanić je vrlo često posjećivao Gaja, koji je u njemu upoznao mladića s rijetkim duševnim darovima, pa je u njemu pripovijedanjem događajâ iz starijega burnog doba pobuđivao ljubav za domovinu i vjeru u narodnu snagu. Povrh toga Gaj je već vrlo rano poticao mladoga Vrbanića na literarni rad; Gajevim poticajem počeo je pisati pjesmice, od kojih su neke otisnute u „Danici Ilirskoj“, koja je od godine 1863. počela ponovno izlaziti kao prilog „Narodnih Novina“. Pjesmice te otisnute su pod autorskom šifrom „V.“ i „Fr. V.“ U isto doba preveo je Vrbanić i nekoliko manjih pripovijedaka za „Danicu Ilirsku“, pače napisao je i izvornih. Već učenikom VI. gimnazijskog razreda preveo je iz francuskoga veliki Montépinov roman „Krvava ruka“. Prijevod taj otisnut je mnogo kasnije kao podlistak „Obzora“ godine 1880. i kao posebna knjiga. Htio je doduše prijevod taj odmah otisnuti, ali nije našao nakladnika; no kako je bio poduzetan, htio ga je izdati vlastitom nakladom, pa je izdao poziv na pretplatu; dakako, poziv taj nije našao odziva, i tako nije došlo do tiskanja toga romana u vlastitoj nakladi.

No nije se Vrbanić stegnuo samo na lijepu književnost, nego je rano počeo nastojati, da pribavi sebi što veću obrazovanost. Kada je doznao, da postoji u Beču terezijanska akademija, gdje sebi može pribaviti i veću obrazovanost negoli u zagrebačkoj gimnaziji, bila mu je najvruća želja, da bude primljen u taj zavod. Od roditelja dakako nije mogao tražiti, da ga o svom trošku uzdržavaju u tom zavodu. Zato odluči, da sam pođe u Beč u audijenciju cara i da ga zamoli, da bude primljen u tu akademiju. I on dovršivši VI. gimnazijski razred otide u Beč, bio je primljen u audijenciju, pače mu se obećalo, da će biti primljen u zavod, ali konačno ipak ne bude primljen; i tako se on vrati u VII. razred opet u Zagreb. On sam veli „sreća moja, jer tko zna, kamo bih bio zalutao“.

Inače u praznike znao je zalaziti u svoje rodno mjesto Gospić, i tu je sabirao narodne pjesme. Nekoliko tih narodnih pjesama dao je Đuri Deželiću, a ovaj ih je otisnuo u svom kalendaru „Dragoljubu“. Druge opet narodne pjesme dao je „Matici Ilirskoj“.

Već učenikom VI. gimnazijskog razreda bio je Vrbanić među pjevačima muškoga zbora u Glazbenom zavodu. U tom su se zavodu uzdržali još i iz apsolutističkoga doba zaostali članovi njemškutarskoga „Liedertafela“; inače bio je u glazbenom zavodu tada najjači i najbolji pjevački muški zbor, bolji od zbora u „Kolu“. Za prve hrvatske izložbe godine 1864. pozvalo je pjevačko društvo „Kolo“ i muški zbor Glazbenoga zavoda, da sudjeluje kod otvorenja izložbe. Tom su se pozivu odlučno oprli članovi „Liedertafela“. Nato su 32 člana Glazbenoga zavoda, među njima i Vrbanić, zatražili, da se ovi njemškutari isključe; pa kad ravnatelj Glazbenog zavoda Klobučarić nije tomu zahtjevu udovoljio, istupe ona 32 člana iz Glazbenoga zavoda i pristupe u

„Kolo“; tako se je muški zbor u Glazbenom zavodu sasma raspao, dok je u „Kolu“ znatno ojačao. „Kolo“ je od to doba stjecalo sve više ugleda i ojačavalo narodnu svijest. — Događaj taj potaknuo je Vrbanića, te je o tom postupku njemškutara i o istupu 32 člana iz Glazbenoga zavoda napisao prvi svoj članak za novine. Članak taj tako se je svidio Vrbanićevom mentoru iz mladih dana, dr. Ljudevitu Gaju, te ga je dao otisnuti na prvoj stranici u „Narodnim Novinama“.

Od to se doba sve češće stao Vrbanić javljati s pojedinim člancima u „Narodnim Novinama“, a novine su se u školi svaki dan prije popodnevne obuke na glas čitale počevši od II. razreda.

Godine 1866. upisao se Vrbanić u pravoslavnu akademiju u Zagrebu. Na akademiji bio je i dalje kao i u gimnaziji uvijek vrlo marljiv i savjestan. Uza sve to dospijevao je on i na drugo. Tako ga je pjevačko društvo „Kolo“ već god. 1867. izabralo za svoga tajnika u znak zahvalnosti, što je tako odlučno istupio protiv njemškutara u Glazbenom zavodu i što je priveo u društvo 32 nova člana. Kao tajnik društva sastavio je on prvi društveni kalendar i u nj napisao povijest toga društva. Osim toga je uz predsjednika Miju Krešića i odbornika dr. Ivana Dežmana vrlo mnogo doprinio napretku toga društva.

Skoro izakako se je Vrbanić upisao na akademiju primio ga je dr. Ljudevit Gaj zajedno s Milošem Zecom u uredništvo „Narodnih Novina“; tako je on postao stalnim suradnikom „Narodnih Novina“ i ostao takav kroz mnogo godina, sve do godine 1880. S prvine je ponajviše prevodio iz drugih stranih novina. Kasnije pak pisao je samo originalne članke, ali ne političke, nego ponajviše članke iz upravne struke, iz narodnoga gospodarstva, iz sta-

tistike, a kasnije, kad je za zemlje krune ugarske stvoren novi trgovački zakon i novi mjenbeni zakon, pisao je vrlo mnogo popularno-poučnih članaka iz trgovačkoga i mjeničnoga prava.

Poput drugih mladih ljudi bio je i Vrbanić pun ideala i požrtvovnoga patriotizma: ali njegov patriotizam nije se zadovoljio vikanjem i isticanjem svoga političkog uvjerenja; on je već kao mladi pravnik ozbiljno mislio, da li se ono, na što ga nuka njegov patriotizam, dade i izvesti, pa ako je držao, da se može, tada je i živo nastojao, da to izvede. Tako je doznao za nerodicu, koja je godine 1867. stigla njegov rodni kraj, Liku, i za bijedu tamošnjega naroda. On nije tek iskao, da bi valjalo bijednim Ličanima pomoći; on se nije zadovoljio niti time, da bi stavljao prijedloge o tome, kako da im se pomogne, nego se je odmah dao na posao: posjetio je najbogatije zagrebačke trgovce, umolio ih, da dođu na sastanak; na sastanku obrazložio im je bijedu siromašnih Ličana; tu se je odmah stvorio odbor za sakupljanje milodara, i za nekoliko dana nastojanjem Vrbanićevim bilo je sakupljeno nekoliko tisuća forinti za uboge Ličane. Da je to sve bilo u prvom redu djelo mladoga Vrbanića, vidi se najbolje odatle, što mu se sam tadašnji zapovjedajući general Gablenz napose za to pismeno zahvalio i pozvao ga k sebi na objed.

Godine 1869. uveden je novi vojni zakon o sveopćoj vojnoj dužnosti. Mladi Vrbanić bio je uzet u prve jednogodišnje dobrovoljce i nastupio svoje službovanje mjeseca veljače 1869., a već u prosincu te godine položio je časnički ispit, o Uskrsu pak godine 1870. imenovan je časnikom u pričuvi. Uz to službovanje u vojništvu ostao je i dalje upisan na akademiji i polagao semestralne ispite; ostao je pače i suradnikom „Narod-

nih Novina“, pa je u njih i u to doba napisao dosta nepolitičkih članaka.

Odmah poslije dovršene vojne službe i još prije dovršenih nauka u akademiji primljen je mladi Vrbanić na nagovor tadašnjega vladinog perovođe, književnika Josipa Eugena Tomića, a na preporuku vladinoga savjetnika Antuna Stojanovića, kao perovodni vježbenik u službu kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoj vladi. Prvobitno bio je Vrbanić dodijeljen u IV. odsjek unutarnjega odjela savjetniku Jovanu Jurkoviću; no s nastojanjem savjetnika Stojanovića bude premješten u narodnogospodarski odsjek, komu je na čelu bio savjetnik Stojanović, a osim njega bili su u tom odsjeku tajnik Mirko Kršnjavi i perovođa Josip Eugen Tomić. — Kršnjavi i Tomić odmah su počeli mladoga Vrbanića upućivati u posao, te se on doskora uputio tako, da je već poslije nekoliko mjeseci pripadao među najvrsnije vladine činovnike.

U srpnju godine 1870. dovrši Vrbanić svoje pravno četverogodište u pravoslavnoj akademiji u Zagrebu i položi drugi državni ispit (iz sudske gromade). Osjećajući u sebi težnju za daljnjim obrazovanjem, htio ga je nadopuniti u kojem sveučilištu. No jer ga roditelji ne bi mogli uzdržavati u stranom gradu, to je na nagovor savjetnika Stojanovića, tajnika Kršnjavoga i Josipa Eugena Tomića predao molbu vladi, da mu dade stipendij, pa da će se obrazovati za profesora na akademiji. Ali još prije nego što je ta molba riješena, umre mu mjeseca rujna 1870. otac. Sada za Vrbanića nastade nova briga: uz mater udovicu ostade mu nejak brat Juraj, koji je tek počeo polaziti gimnaziju; kako će ovi moći živjeti, kako li se brat dalje obrazovati bez njegove potpore, ode li on u Beč na sveučilište? I on je već htio da svoju molbu za stipendiju povuče

natrag. No sama mati odlučno ga je od toga odvrćala veleći, da nikako ne bi mogla podnijeti, da zaustavlja njegov napredak, i da će se ona i brat s mirovinom, koju je imala, već nekako prehraniti, samo neka on svoje obrazovanje nastavi. Nastojanjem savjetnika Stojanovića i tadašnjega predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu Dragutina pl. Pogledića dobio je Vrbanić za ono doba doista veliki stipendij od godišnjih 450 for; tada on napusti službu kod vlade, pa mu tom prigodom bude izdan vrlo pohvalan dekret.

Odmah izakako se je sklopila hrvatsko-ugarska nagoda, počelo se je organizirati hrvatsko domobranstvo. Za tu svrhu bilo je u prvom redu nužno, da se uredi hrvatska komanda. Za uređenje te komande sastavio je tadašnji okružni zapovjednik grof Miroslav Kulmer osobiti odbor. U taj odbor pozvao je Ivana viteza Trnskoga, kapetana generalnoga štopa Vrkljana i našega Vrbanića. Taj odbor skoro sastavi hrvatsku komandu, i kako ju je on sastavio, tako se još i danas upotrebljava. — Godine 1870. imala se u Zagrebu posvetiti domobranska zastava; za tu prigodu Vrbanić sastavi tadašnjemu zapovjedniku prigodni govor. Govor taj bio je poslije otisnut u „Narodnim Novinama“, a bio je tako patriotski i zanosan, da je pobudio za se opću pozornost.

U jesen godine 1870. došao je Vrbanić na sveučilište u Beč; tu se je sastao sa svojim drugovima i prijateljima iz gimnazije Milanom Amrušem i Lukom Marjanovićem, s ovim je pače zajedno i stanovao. U Beču upoznao se je i s umirovljenim profesorom dr. Josipom Jurjevićem, koji je mladoga nadarenog i patriotičnoga Vrbanića tako zavolio, te mu je na uspomenu poklonio dragocjenu sablju, koja je nekoć pripadala ocu tadašnjega ministra predsjednika grofa Lonyaya.

No glavno zanimanje u Beču bilo je Vrbaniću učenje i slušanje predavanja glasovitih učenjaka. Osobito je zavolio učena predavanja Lorenca Steina, koji mu je i poslije kroz cijeli život ostao osobiti autoritet. Dne 15. ožujka 1872. dovrši Vrbanić stroge ispite s odličnim uspjehom i povrati se u domovinu; promoviran je na čast doktora prava tek kasnije 5. listopada 1872. po novom sustavu bes disertacije i pismene radnje.

Čim se Vrbanić vratio u Zagreb, pozvao ga je savjetnik Stojanović, da se ponovno primi posla u njegovu odsjeku. Vrbanić se tomu pozivu odazove, pa bude imenovan pripomoćnim radnikom u perovodnoj struci. — Međutim je dr. Franjo Burgstaller ostavio mjesto profesora na pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, i tako se tu ispraznila stolica trgovačkoga i mjeničnoga prava, pa je na to mjesto bio odmah pozvan naš Vrbanić. Svoje nastupno predavanje držao je mladi profesor već 3. siječnja 1873., izakako ga je ravnatelj Matija Mesić predstavio slušateljstvu. — Poput drugih tadašnjih profesora u akademiji ostao je Vrbanić i nadalje u službi kod vlade, premda je bilo dosta teško i predavati u akademiji i raditi u uredu kod vlade.

Otkako je otišao Vrbanić u Beč, bio je toliko zaoкупljen pribiranjem novoga znanja, te nije dospio, da literarno radi. Pisao je tek gdjekoji članak o narodnom gospodarstvu i o upravi u „Narodne Novine“. Tako isto i u prvo doba iza njegova povratka iz Beča nije u većoj mjeri literarno radio. Tek pošto je postao profesorom u akademiji, postajali su sve češći njegovi popularno-znanstveni članci iz trgovačkoga i mjeničnoga prava, što ih je priopćivao u „Narodnim Novinama“; oni su svratili na se pozornost osobito u trgovačkom svijetu.

Godine 1873. spremao se je trgovački zakon za sve zemlje krune ugarske, pa je zakonska osnova, koju je izradio mađarski profesor Apathy, bila poslana na mnijenje i kr. hrv.-slav.-dalm. vladi. Zato bude mjeseca listopada 1873. kod vlade sazvana anketa, koja je raspravljala o toj osnovi. Bilježnik u toj anketi bio je naš Vrbanić. On je u njoj i vodio glavnu riječ, te je vrlo mnogim odredbama predložene osnove na poticaj samoga Vrbanića ova anketa prigovorila. Napose prigovorila je ta anketa na poticaj Vrbanića, da po njezinu mnijenju prema hrvatsko-ugarskoj nagodi od god. 1868. trgovačko zakonarstvo uopće ne spada u kompetenciju zajedničke legislative, nego bi išla u područje hrvatskoga sabora. Bio je Vrbanić i drukčije protivnik predložene osnove držeći, da bi bilo bolje, kad bi se recipirao njemački trgovački zakon, koji bi se imao ispraviti s obzirom na osobite naše trgovačke prilike i s obzirom na novije uspjehe na polju pravne nauke, pa je i s toga gledišta prigovorio mnogim odredbama predložene osnove. Premda je Vrbanićeve prigovore usvojila i sazvana anketa, pa je te prigovore zastupao i u Pešti savjetnik Stojanović, ipak ne budu uvaženi, te je predložena osnova i mimo te prigovore postala zakonom, koji je poslije sam Vrbanić tako lijepo protumačio i obradio.

Kad je godine 1874. osnovano hrvatsko sveučilište, u prvom je redu bio Vrbanić pozvan, da preuzme stolicu trgovačkoga i mjeničnoga prava. Time, što se je tomu pozivu odazvao, bilo mu je napustiti službu kod vlade. Tadašnji odjelni predstojnik Jovan Živković žalio je, što gubi u Vrbaniću tako valjana radnika, pa ga je nagovarao, da ostane u upravnoj službi, jer da ga tu čeka bolja budućnost. No Vrbanić se ipak odlučio, da preuzme profesorsku stolicu,

te je mjeseca rujna 1874. imenovan javnim izvanrednim sveučilišnim profesorom za trgovačko i mjenično pravo.

Kao sveučilišnom profesoru pridjeljeno mu je osim trgovačkoga i mjeničnoga prava također i predavanje iz statistike. — Kao novo imenovani sveučilišni profesor došao je u odbor za svečano otvorenje sveučilišta, i bio je u tome odboru izvjestitelj, pa je kao takav uz predsjednika odbora Matiju Mesića mnogo doprinio, da je to otvorenje tako svečano bilo obavljeno.

Kao sveučilišni profesor vršio je svoje dužnosti uvijek vrlo savjesno; gotovo i nije bilo sata, gdje bi on izostao sa predavanjem. U vršenju tih dužnosti nije ga smetalo ni njegovo tako agilno političko djelovanje; on je i u vrijeme najbučnijih saborskih sjednica predavao, a poslije predavanja išao u sabor. Obično je imao svoje satove vrlo rano: zimi od 8 do 10 sati, a ljeti od 7 do 9 sati prije podne.

Godine 1873. bude Vrbanić izabran u odbor „Matice Ilirske“; a jer se upravo u to doba radilo o reorganizaciji „Matice“, to je Vrbanić sastavio pravila za reorganizovanu i prekrštenu „Maticu Hrvatsku“.

Godine 1876. izabrala je trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu u sjednici od 13. studenoga Vrbanića svojim dopisnim članom.

Premda se Vrbanić, postavši sveučilišnim profesorom, zahvalio na službi kod vlade, pa mu je pri tome izdano osobito pohvalno priznanje za službovanje, ipak je on i poslije toga mnogo radio kod vlade, osobito pri sastavu pojedinih zakonskih osnova. Tako je napose već godine 1875. bio pozvan u anketu, koja je raspravljala o tom, kako da se povede sustavni postupak u svim granama gospodarstva.

Godine 1875. organizirana je u Hrvatskoj posebna službena statistika, pa je kod kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade osnovan posebni statistički ured. Dekretom bana Mažuranića od 24. svibnja 1875. br. 7233. imenovan je Vrbanić kao vještak članom zemaljskoga statističkog vijeća; pa je kao takav uz ravnatelja Milovana Zoričića uložio mnogo truda, te je doskora statistika o mijeni žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji usavršena dotle, da se mogla sličnim radnjama u Austriji i Ugarskoj ne samo poređivati, nego ih je pače u mnogom i natkriljivala. — Početkom godine 1878. pozvan je Vrbanić još i posebnim dekretom, da učestvuje kod radnje u statističkom uredu zemaljske vlade, pa mu je za to učestvovanje i dana neznatna nagrada od godišnjih 400 for. (800 K); u tom je uredu radio on vrlo požrtvovno sve do konca godine 1886., kadno je u samom saboru i u časopisu „Agramer Zeitung“ bio napadnut, da kao opozicionalac pobire od vlade dnevnicu i da je u svom inauguralnom rektorskom govoru izrazio želju, da mu se ta dnevnicu poveća. A jer vlada nije tome napadaju prigovorila, to je Vrbanić odmah podnio posebno pismeno očitovanje, da kod radnje u statističkom uredu ne će više da sudjeluje i da se na doznačenoj mu dnevnicu zahvaljuje. Htio je pače, da se poradi toga zahvali i na rektorskoj časti, ali ga je akademički senat od toga odvratio, jer mu je u sjednici od 18. prosinca 1886. izrazio potpuno pouzdanje i podjedno odbio danu u saboru izjavu, kojom se u sumnju stavlja njegov značaj i njegova nesebičnost.

Godine 1875. osnovalo se u Zagrebu takodjer i pravničko društvo; Vrbanić mu je odmah prve godine izabran odbornikom. U tome je on društvu prvih godina njegova života vrlo mnogo radio: držao

je predavanja, pisao je u društveni časopis „Mjesecnik“. A i kasnije, kad je pored promijenjenih prilika prestao biti odbornikom, on je od vremena do vremena pisao u društveni časopis članaka iz svoje struke.

* * *

U kolovozu godine 1875. oženio se Vrbanić s Agatom, kćerju hrvatskoga potkancelara Franje pl. Žigrovića Pretočkoga. Brak taj bio je za našega Vrbanića sretan, jer je ne samo u svojoj supruzi našao ženu sebi ravnu, pa je sebi tako osnovao uzoran obiteljski život, nego bio je sretan i poradi toga, jer je u svom tastu našao patriotu iz doba ilirskoga preporoda, koji ga je još i bolje upoznao s neposrednom prošlošću hrvatskoga naroda, nego što su to mogli učiniti Gaj i Kurelac. Poznavajući pak neposrednu prošlost, koristeći se iskustvom nedavno minulih vremena, Vrbanić, premda je u svojim željama bio radikaln, ipak je u biranju sredstava bio oprezan, te je uvijek nastojao, da u okviru zakona ishodi, ako i ne sve, što je želio, za svoj ljubljani narod, a to ipak nešto od toga.

Godine 1876. putovao je za školskih praznika sa ženom po Italiji, a godine 1879. po Švicarskoj.

* * *

Kako spomenusmo, Vrbanić se je već vrlo rano počeo zanimati za politiku; počevši od II. gimnazij-skoga razreda, kako sam veli, čitale su se prije obuke u srednjoj školi novine. Pravnikom on se još mnogo više zanimao politikom, te je u glavnom pristajao uza Starčevićovu stranku, pa je često pohađao i dr. Antu Starčevića i dr. Evgenija Kvaternika. No dok mu se

Kvaternik već poradi samoga načina u općenju s ljudima sviđao (a bio je i Kvaternik nabožan kao i naš Vrbanić), dotle se Starčeviću, kako sam veli, nije mogao nikako priljubiti. Još više odbijali su ga njegovi drugovi Starčevićanci na akademiji svojom surovošću. Poradi toga on je već kao pravnik, premda Starčevićanac, pomišljao na to, da bi se ova stranka imala preurediti, napose nekuda ugladiti. — Kasnije kad su nastupile zrelije godine, on se sve više udaljiavao od Starčevićeve stranke, uvidjajući sve više, da put, kojim je ona krenula, ne vodi do cilja. Poradi toga on je, premda je i dalje ostao radikaln u željama, ipak poprimio posve drugi način. Vrbanić nije ugarsko-hrvatsku nagodu nikada držao za Hrvatsku osobito povoljnom; dalje držao je, da se toj nagodi s obzirom na njezin postanak, napose s obzirom na sastav hrvatskoga sabora, koji ju je prihvatio, a osobito s obzirom na „krpicu“, poznatu upravo njegovim nastojanjem, može štošta prigovoriti. Tako isto nije Vrbanić ni reviziju nagode godine 1873. držao za Hrvatsku povoljnom; ali on je ipak uvijek računao s tom nagodom kao sa zakonom, koji doista postoji i preko koga se ne može samo tako prijeći, kako su to Starčevićanci držali i naučali.

Poradi toga kad je Vrbanić prvi put istupio na biralište kao kandidat za narodnoga zastupnika u hrvatski sabor, istupio je doduše kao radikalni protivnik tadašnje narodne stranke, koja je podupirala bana Mažuranića, no ipak ne kao Starčevićanac. Kao takav opozicionalac, a ne Starčevićanac, bio je on već za saborske periode 1875.—1878. dne 27. prosinca 1877. i izabran narodnim zastupnikom virovskim na mjesto pokojnoga grofa Kulmera. Kod općenih izbora za saborsku periodu 1878.—1881. bude u virovskom izbornom kotaru ponovno izabran.

Već u saboru za periode god. 1875.—1878. pokazao se Vrbanić kao agilan narodni zastupnik. U sjednici od 14. siječnja 1878. govorio je već govor protiv proračuna za godinu 1878. s osobitim obzirom na to, što autohtono pučanstvo propada, a vlada ne nastoji, da tomu zlu doskoči. Dalje stavio je on još za ovoga saborskoga zasjedanja dvije interpelacije.

No pravu djelatnost u saboru razvio je on tek, kad je god. 1878. bio ponovno izabran za narodnoga zastupnika. U prvo doba ovoga zasjedanja saborske periode gotovo i nije bilo sjednice, u kojoj se on ne bi javio; o svakoj pak znatnijoj stavci držao je čitave govore. S većim govorom, koji je u neku ruku sadržavao ispovijest njegovih političkih nazora i program njegova rada, istupio je napose već u jednoj od prvih sjednica ove saborske periode, u sjednici od 14. listopada 1878., za adresne rasprave, gdje je pobijao adresu većine, koju je kao izvjestilac zastupao dr. Konstantin knez Vojnović, koji potkraj ove saborske periode postade njegov politički sumišljenik. Govor taj dovršio je Vrbanić s riječima: „Visoki sabore! Kad bih sada na temelju svega, što do sada spomenuh, stvoriti htio zaključak u potpunom suglasju s gornjimi premisami; kad bih htio izvesti sve konsekvencije, koje pripadaju pogodbenoj stranci; kad druga stranka ustanova uglavljene pogodbe ne drži: ja bih, gospodo, morao reći: prekinimo s Mađari! Nu ja, visoki sabore, dobro shvaćajući zamašaj tih riječi, te s obzirom na većinu ove visoke kuće, dobro uviđajući sve njihove konsekvencije, ne ću ni da stvaram ni da ovoj visokoj kući preporučam toga zaključka, već ću, postaviv se na preobzirno stanovište većine saborske, uvažiti okolnosti vremena, koje nas u interesu javnoga mira i poretka nukaju, da ugovora umah i naprećac ne prekidamo, da kao što smo toliko

puta učinili, i danas sami sebe zatajimo, te da kraj svih povreda našega prava postupamo trijezno i hladnokrvno. Ali, visoki sabore, i ova trijeznost i hladnokrvnost nalaže nam, da čuvamo čast, dostojanstvo i ponos naroda hrvatskoga; da pred licem svijetle krune podignemo odrješitu tužbu proti kraljevini Ugarskoj na ispunjenje ugovora; da u tužbi našoj pred sjajnim licem našega kralja otvoreno i iskreno otkrijemo povrede prava naših, da u petitu te tužbe, upravo s pogledom na previšnji zahtjev radi izgrađivanja i učvršćivanja javnoga stanja naše domovine, ustražimo načinom smjernim ali odrješitim barem to, neka kraljevina Ugarska već jedanput točno i bez otezanja ispuni sve ono, na što se u nagodi obvezala; te da napokon iskreno i otvoreno izjavimo, da dotle, dok se to ne zbude, sabor hrvatski zastupan po ovih osam županija ne može niti slati zastupnika na ugarski sabor, niti revidirati financijalnoga dijela nagodbe.“

U sjednici od 2 siječnja 1879. govorio je Vrbanić protiv predložene zakonske osnove, kojom se kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada ovlašćuje na pokrivanje potreba unutarnje samouprave kraljevina Hrvatske i Slavonije za vrijeme od 1. siječnja do 30. lipnja 1879. Govorio je protiv te osnove napose s obzirom na razloge, s kojih da nije došlo do osnove proračuna, te koji da pokazuju zavisnost Hrvatske o Ugarskoj i njezinom proračunu.

U sjednici od 15. srpnja 1879. držao je govor o proračunskoj osnovi za godinu 1879.; tu je opsežno razlagao, kako po njegovu mnijenju Ugarska prikrađuje Hrvatsku u njezinim dohocima, i kako ju gospodarski izrabljuje. — U sjednici od 31. srpnja 1879. govorio je opet o osnovi zakona o uređenju zemaljske tiskare. — U sjednici od 29. prosinca 1879. govorio je

protiv zakonske osnove za produženje financijalne nagode s Ugarskom. — U sjednici od 17. lipnja 1880. podvrgnuo je oštroj kritici osnovu nove financijalne nagode s Ugarskom. Dovršio je svoj govor time, da će glasati protiv predložene osnove, jer je „uvjeren, da ona ne može unaprediti materijalno stanje naroda, i da je faktično gora od one od god. 1868. odnosno 1873.“; dalje veli, da on „ne bi tako dugo uopće za nagodu glasovao, dok se Hrvatskoj ne pruže garancije proti povredam iste“.

Dvije su bile glavne stvari, kojih se je poglavito ticao politički rad Frana Vrbanića u saboru: jezik i financije. Tu je ulagao najviše truda, da istakne, kako se u jezičnom pitanju temeljna nagoda, sklopljena s Ugarskom, s ugarske strane vrijeđa, i kako su sklopljene financijske nagode za Hrvatsku nepovoljne.

Do godine 1880. isticao je ipak samo one povrede nagode, koje su bile praksom zavedene već prije, nego što je on aktivno počeo u saboru raditi. No godine 1880. dogodilo se nešto, u čemu je on našao flagrantnu novu povredu nagode, u čemu je on našao početak uvođenja mađarskoga jezika u zajedničke urede. I sad vidimo Vrbanića na djelu, kako je mnogo truda uložio, da suzbije ovaj po njegovu mnijenju novi pokušaj povrede nagode; i mora se priznati, da je vrlo mnogo pridonio tome, te taj pokušaj, koliko je takav doista bio, nije uspio.

Prema naredbi naime kr. ug. ministarstva za financije od 18. svibnja 1880. br. 1581. i okružnici predsjedništva zem. financijalnoga ravnateljstva u Zagrebu od 21. svibnja 1880. br. 472. bio je ustrojen u Zagrebu osobiti obučni tečaj mađarskoga jezika za financijske činovnike. Ravnatelj financijskoga ravnateljstva u Zagrebu bio je tada Mađar David, pa je

zato općinstvo tu novo ustrojenu školu nazivalo po njemu „Davidova škola“. U okružnici, kojom se ta škola osniva, bilo je među ostalima rečeno: „O tome ima se svekoliko podčinjeno osoblje odmah obavijestiti s tom primjetbom, da je njegova preuzvišenost gosp. kr. ugarski ministar financija tom prigodom u svrhu promicanja očevidno u uzajamnom interesu ležećeg cilja blagoizvolilo pripravnim se izjaviti osjegurati primjerno promaknuće onima, koji će taj naukovni tečaj uspjehom slušati, a osim toga staviti njim u izgled i to, da ne samo u području Hrvatske i Slavonije, već i u samoj Mađarskoj namješćenje i napredak postići mogu“. — „Davidova škola“ započela se 1. lipnja 1880., a sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sastao se 5. lipnja 1880. Odmah istoga dana sastala se je saborska konferencija, u kojoj je o toj školi govorio zastupnik dr. Konstantin knez Vojnović, i određen bude poseban odbor, koji je imao izraditi prijedlog o toj okružnici. U odbor bili su izabrani osim Vojnovića i Vrbanića: Ivan Kukuljević, Mirko Hrvat i Fran Folnegović. U tome odboru, kako se vidi iz bilježaka Frana Vrbanića, predložio je on najprije, da se nema u saboru uzeti u pretres revizija financijske nagode, dok se ne opozove naredba o toj „Davidovoj školi“. Premda je taj prijedlog propao, ipak je Vrbaniću povjeren sastav rezolucije; pa je i odbor prihvatio tu rezoluciju, koju je Vrbanić sastavio.

Saborska konferencija nije ipak usvojila odborov prijedlog, nego je na prijedlog zastupnika Berute izabrano pet zastupnika, da pođu banu i da mu razlože štetnost ove Davidove okružnice; ti su zastupnici bili sâm Beruta, Vojnović, Vrbanić, Svetozar Kušević i dr. Jovan Subotić. Većina saborska zadovoljila se banovim odgovorom i uspjehom banovih pregovora s mi-

nistrom financija u Budimpešti, o kojem je ban saborsku konferenciju obavijestio. No mnogi dotadašnji pristase narodne stranke, koja je podupirala vladu — među njima Matija Mrazović i Vojnović, nijesu se zadovoljili banovim odgovorom; tako oni istupe iz vladine stranke i osnuju posebnu „nezavisnu narodnu stranku“. Nezadovoljnici ovi, s Mrazovićem na čelu, usvoje onu rezoluciju odbora petorice, koju je sastavio Vrbanić, te je u saborskoj sjednici od 24. lipnja 1880. stave kao prešni predlog. U njemu traže sad od bana, da ili izradi, da se naredba o uvođenju mađarske škole opozove, ili da on kao eksekutivni organ nastave po načelima nastavnoga redarstva sam tu školu obustavi. Prešnost toga prijedloga bude u sjednici od 24. lipnja 1880. prihvaćena. No u saborskoj sjednici od 26. lipnja 1880. prihvaćen je protuprijedlog zastupnika Mirka Hrvata, da se preko prijedloga Mate Mrazovića i drugova prijede na dnevni red, jer da je posredovanjem banovim osigurano, da činovništvu u financijskoj struci ne će kod promicanja ništa smetati neznanje mađarskoga jezika i jer da će se obučni tečaj za mađarski jezik kod financijskoga ravnateljstva u Zagrebu dokinuti, čim se otvori zakonom već utvrđena stolica mađarskoga jezika u zagrebačkom sveučilištu. Mrazovićev prijedlog pade, a da nijesu za nj glasovala ni ona 2—3 zastupnika, koja su ga potpisala. No ako i nije uspio Mrazovićev prijedlog, ipak osnovana „Davidova škola“ nije nikada imala onaj učinak, kakav se u prvo doba držalo da će ga imati. Ona se doduše uzdržala do godine 1883., ali od uvođenja mađarskoga jezika u financijsku struku — napose povodom te škole — nije došlo.

Kad se jednom već osnovala „nezavisna narodna stranka“, te kad Vrbanić nije bio uz dva do tri druga u saboru osamljen kao do godine 1880., pođe on

dalje u traženju saniranja povreda počinjenih s mađarske strane na nagodi. U saborskoj sjednici od 21. rujna 1880. stavi uz 12 drugova, nabrojivši pojedine povrede nagode napose u jezičnom pogledu, prijedlog, da se pozove ban, da ishodi saniranje tih povreda, pa da se „hrvatskomu grbu i jeziku zakonom određena uporaba zajamči“. Obrazlažući taj prijedlog rekao je, da su se ovaj put on i njegovi drugovi utekli ovakovu prijedlogu, jer da dotadašnje interpelacije pojedinih zastupnika o tim povredama nijesu ništa koristile. Prijedlog Vrbanićev pade sa 47 glasova protiv 20.

U sjednici od 12. veljače 1881. govorio je Vrbanić protiv predložene nagode s Ugarskom o pripojenoj Vojnoj Krajini i preinaci §§ 30. i 32. nagode od godine 1868. — U sjednici od 23. lipnja 1881., kad se radilo o predstavkama, koje su stigle na sabor za Rijeku, izrekao je Vrbanić svoj glasoviti govor o Rijeci, u kojem je dokazivao, da odredbu o Rijeci, kako je sadržana u sankcioniranoj nagodi, nije nikada hrvatski sabor prihvatio, i da je ona napisana na komadiću papira, na „krpici“, koji je prilijepljen na prvobitni tekst ove odredbe, kako ga je sabor prihvatio. „Sve ovo prilijepljeno je“, veli tu Vrbanić, „bez da je ikada hrvatski sabor na ovo pristao, na ono, što je hrvatski sabor zaključio i na što je kraljevinski odbor pristao. Dakle bez sudjelovanja hrvatskoga sabora promijenjena je najbitnija ustanova, promijenjen je temeljni zakon naš, na kojega se pozivlju Mađari, da im pripada Rijeka“. U sjednici od 8. srpnja 1881., kad je odbor, koji je ispitivao predstavke o Rijeci, podnio svoj izvještaj i prijedlog, ponovno je govorio Vrbanić o Rijeci i o „krpici“ na nagodi. Tu on opet veli: „neka mi bude dozvoljeno konstatirati najglavniju okolnost, oko koje se vrti cijelo pitanje § 66., te koju je visoka vlada posve premućala,

a to je okolnost ova, da se na sankcioniranom nagodbenom zakonu nalazi preko prvobitnoga § 66. prilijepljena krpa od drugoga papira nego li je onaj, na kojem je napisan ostali dio nagode, te da je na tom prilijepljenom papiru § 66. nagode napisan posve drugom tintom i drugom rukom od ostaloga teksta nagode, i to u onoj stilizaciji, kako je nalazimo naštampanu u službenoj zbirci zakona, dočim se pod tim prilijepljenim papirom nalazi napisan onaj tekst, kako ga je prihvatio hrvatski sabor i uglavile regnikolarne deputacije godine 1868. Ovaj faktum ne može tajiti nitko, jer je uglavljen u odborskoj sjednici i jer su ga vidjeli toliki satorski članovi, jer je konstatiran u zapisniku odbora, jer naročito priznaje izvješće odbora.“ Dalje je dokazivao u tom govoru, kako je Njegovo Veličanstvo sankcioniralo samo onaj paragraf pod krpicom, i kako je krpica kasnije prilijepljena; pa je konačno u sjednici od 9. srpnja 1881. glasovao za Mrazovićev protuprijedlog, da se umoli Njegovo Veličanstvo, da izvoli nanovo u prvobitnoj čistoći i sa prvobitnim sadržajem izdati „zakonski članak o nagodbi državopravnoj među kraljevinom Ugarskom sjedinjenom sa Erdeljem s jedne strane, a s druge strane među kraljevinom Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom, kako je u sjednici od 24. rujna 1868. po saboru prihvaćen, te predstavkom od 26. rujna 1868. za previšnjju potvrdu podnesen i po Njegovu Veličanstvu na 8. studenoga 1868. potvrđen“, i podjedno, da se Njegovo Veličanstvo umoli, da prema „previšnjem otpisu od 8. studenoga 1868. br. 292. blagoizvoli pozvati sabor ugarski i hrvatski, da raspravu o odnošaju grada i kotara Rijeke naprama kraljevini Hrvatskoj uz sudjelovanje zastupnikâ grada Rieke pospješe i konačno riješe“. U sjednici od 9. srpnja 1881. prihvaćen je prijedlog, da se preko toga zahtjeva prijede na dnevni red.

U ovoj saborskoj periodi spomena je vrijedan i govor Frana Vrbanića za specijalne debate o izbornom redu u sjednici od 6. srpnja 1881. Vrbanić naime poduprt dovoljnim brojem drugova podnio je prijedlog, da se u zakon umetne jedanaest paragrafa, kojima bi se osigurala i zaštitila sloboda i čistoća izbora. Prijedlog taj nije uzet u raspravu, jer ga sabor nije držao ni ispravkom ni protuprijedlogom, a do rasprave samoga prijedloga nije došlo, jer je sabor skoro iza toga raspušten, dok je osnova zakona o izbornom redu prihvaćena bez toga umetka.

Kao narodni zastupnik bio je Vrbanić godine 1879. izabran za člana deputacije, koja je hrvatski sabor zastupala kod proslave srebrnoga pira Njegova Veličanstva kralja Franje Josipa I. — Kad je godine 1878. veliki dio Virja, komu je on bio narodnim zastupnikom, izgorio, sakupio je Vrbanić u potporu pogorijelaca više tisuća dobrovoljnih prinosa.

Već prvi govor Vrbanićev o t. zv. „krpici“ na nagodi o Rijeci donio mu je mnogo neugodnosti. Odmah drugi dan zatim donio je budimpeštanski list „Abendblatt des Pest. Lloyd“ brzojav iz Zagreba, da je ban grof Ladislav Pejacsevich povodom govora sveučilišnih profesora Vojnovića i Vrbanića u riječkoj stvari, koji da su graničili s uvredom Veličanstva, ove profesore opomenuo, da li se ovakav postupak slaže s njihovim zvanjem, da uzgajaju mladež. S obzirom na taj brzojav stavio je u sjednici od 30. lipnja 1881. zastupnik Josip Lehpamer interpelaciju, u kojoj pita bana, drži li, da su Vojnović i Vrbanić počinili uvredu Veličanstva, i da li je on te zastupnike u tom smislu opomenuo. Saborski predsjednik odbio je ovu interpelaciju, jer se vlada ne može odgovornom činiti, što novine pišu; a sam ban Pejacsevich odgovorio je isto i dodao, da o onom, što

je on privatno govorio s Vojnovićem, nije dužan račun polagati.

Kako sam Vrbanić u svojim bilješkama veli, došao je neposredno prije ponovnoga njegova govora o toj t. zv. „krpici“ njegov prijatelj Radoslav pl. Rubido-Zichy i upozorio ga, da bude u svom govoru što umjereniji, jer bi drukčije mogao imati neprimjerica. Vrbanić je uza sve to i u svom drugom govoru ostao kod svoga dokazivanja, pače ga je popunio.

Poslije raspusta sabora bili su mjeseca srpnja 1881. izbori za gradsko zastupstvo u Zagrebu, pa su izabrani kandidati novo osnovane „nezavisne narodne stranke“ protiv kandidata, za koje se je zauzeo odvjetnik dr. Josip Frank, a koje je, kako se je činilo, i vlada preporučala. Tim povodom pisalo se je u budimpeštanskom „Pester Lloyd“, da rezultat tih izbora pokazuje, da je vlada bana Ladislava grofa Pejačevića ili nesposobna ili da šurjuje s opozicijom. Sada je počela vlada oštrije postupati s činovnicima, za koje je bilo poznato da pripadaju nezavisnoj narodnoj stranci. Prije samih saborskih izbora izašla je u „Narodnim Novinama“ od 2. rujna 1881. okružnica, kojom se sudski činovnici opominju, da se imadu politički korektno držati napose za izbora, pače da se ne smiju ni sustezati od glasanja. Dalje bilo je tu, kako se vidi iz bilježaka Vrbanićevih, oko 40 činovnika, protiv kojih bi vlada imala bila postupati, t. j. koji su joj bili prijavljeni kao odlučni opozicionarci. Vlada se zadovoljila ipak s mnogo manjim brojem. U prvom redu suspendirala je tom zgodom sveučilišne profesore Vojnovića i Vrbanića od službe i plaće i odredila protiv njih disciplinarnu istragu. U dekretu od 8. kolovoza 1881. br. 2188/pr, kojim je Vrbanić suspendiran, veli se, da se prigodom zagrebačkih gradskih izbora istak-

nuo „ponašanjem nekorektnim, a osim toga i uopće takovim, koje ne dolikuje njegovom zvanju, te se za valjano odgojenje mladeži upravo pogibeljnim ukazuje“. Za vođenje istrage bio je određen vladin savjetnik Gustav Dollhopf. Kako je Vrbanić poslije doznao, javilo se vladi, da je on od veselja nad pobjedom nezavisne narodne stranke za izbora u gradsko zastupstvo javno na trgu skakao i plesao. On sam u svojim bilješkama veli, da kod izbora u gradsko zastupstvo uopće nije aktivno sudjelovao; javno skakanje i plesanje na trgu da je pored njegove čudi upravo nemoguće, a tko ga poznaje, ne će ni doći na takovu misao. Sama istraga vodila se vrlo polagano; Vrbanić bio je pozvan pred savjetnika Dollhopfa tek na 28. rujna 1881. Skoro zatim, 2. listopada 1881., obavijestio je tadašnji dekan prof. dr. Josip Pliverić Vojnovića i Vrbanića, da ih ban — kako se čini prema kasnijim izjavama saborskoga predsjednika dr. Nikole Krestića, na nagovor samoga Krestića — želi uspostaviti pod uvjetom, da se odreku saborskih mandata, koje su primili za tek minulih saborskih izbora za saborsku periodu 1881. — 1884. Na to se Vrbanić s Vojnovićem sporazumio, da će se oni odreći mandata do 1. listopada 1882, a da ih ban dotle naprosto uspostavi. Vrbanić to prijavi Pliveriću, a ovaj mu reče, da će ih ban pozvati, da mu to usmeno očituju. Na to stiže poruka, da je rok do 1. listopada 1882. predug, nego da se Vrbanić i Vojnović imadu odreći saborskih mandata do 1. ožujka 1882., i da imaju to pismeno obećati. Vrbanić dade takovo pismeno obećanje doista dne 7. listopada 1881., dok Vojnović takova obećanja ne htjede dati. Vrbanić opravdava u svojim bilješkama taj korak: a) da bi on, da nije dao toga obećanja, i onako morao na drugo sveučilište iz domovine, pa bi se tako eo ipso morao

zahvaliti na zastupničkom mandatu; b) da bi na njegovo mjesto na sveučilište došao kakav Pejačević miljenik; c) da bi to, što bi napustio profesorsku stolicu u Zagrebu, imalo vrlo neugodnih posljedica za njegovu obitelj, osobito za njegovu majku. — Dne 10. listopada 1881. pozove Vrbanića k sebi predsjednik sabora dr. Nikola Krestić i vrati mu njegovo pismeno očitovanje od 7. listopada 1881. rekavši, da ban traži drugo očitovanje, da Vrbanić ima položiti mandat do 1. siječnja 1882. i uz to izjaviti, da će se odslije posvetiti samo znanosti, a da je ban u isti mah rekao odjelnomu predstojniku unutarnjih posala barunu Živkoviću, da Vrbanića u njegovu službu uspostavi. No na onaj Krestićev prijedlog nije više Vrbanić htio pristati, jer da on ne će pregovarati, kad mu se jednom kaže ovo, a drugiput ono, i izjavi, da drži svaki dogovor prekinut. — No istoga dana bio je, kako se iz bilježaka Vrbanićevih vidi, u toj stvari kod predstojnika baruna Živkovića dekan juridičkoga fakulteta dr. Pliverić, pa mu je izjavio — kako se iz kasnijih njegovih izvještaja vidi —, da je Vrbanić (u svako doba) spreman položiti saborski mandat. Na to bude istraga protiv Vrbanića obustavljena i on odlukom banovom od 12. listopada 1881. br. 2943 opet uspostavljen za profesora; Vojnović na protiv još uvijek nije bio uspostavljen.

Ne znajući Vrbanić za dogovor Pliverićev sa Živkovićem, a držeći se samo onoga, što je on pregovarao s Krestićem, nije do nove godine 1882. položio mandata, premda mu je u dekretu, kojim je uspostavljen, bilo rečeno, da ga ban uspostavlja, jer pouzdano očekuje, da će još ove godine (1881.) napustiti djelovanje na političkom polju, u kom da je zašao pravcem, koji se ne da pravo složiti s položajem sveučilišnoga profesora i činovnika, te koji ga je kadar dovesti u koli-

ziju s vladom. Međutim radilo se o uspostavi Vojnovićevoj i isticalo se, da u stvari „krpice“ Vojnović nije toliko u saboru govorio, koliko Vrbanić, pače da nije (jer nije bio nazočan) niti glasao za Mrazovićev prijedlog; isticalo se, da se ni Vrbanić nije odrekao mandata. Posljedica svega toga bila je, da je bio kralju podnesen prijedlog, da se Vojnović uspostavi, a da se Vrbanić otpusti. Vrbanić je za taj prijedlog doznao od samoga Vojnovića i to slučajno, s njime se sastavši 19. veljače 1882. Vrbanić — kako sam veli — videći, da su ga u neku ruku i njegovi vlastiti drugovi, zauzimajući se više za Vojnovića, ostavili; videći, da se povodom njegove suspenzije javno mnijenje ni najmanje nije uzbunilo; videći, da mu kao profesoru uz te prilike nije moguće voditi odlučnu borbu: — odlučio se položiti svoj zastupnički mandat, i on se doista pismom od 20. veljače 1882. upravljenim na predsjednika sabora dr. Nikolu Krestića odreče mandata, a u isto vrijeme obavijesti o tome odjelnoga predstojnika Živkovića. Još istoga dana — kako je Vrbanić doznao — brzojavno je ban zatražio povratak prijedloga za Vrbanićev otpust. Tako se ta stvar konačno dovrši, i Vrbanić ostade profesorom.

Zanimljivo je Vrbanićevo očitovanje pred vladinim savjetnikom Dollhopfom 28. rujna 1881. U stavljenom pitanju bile su mu najprije razložene dužnosti profesora, a da on njima nije zadovoljio, jer je protivnik vlade, državnoga ustava i postojećih zakona, i da u tumačenju zakona (nagode) ide tako daleko, da ako i nije pokazao nepoznavanje toga zakona, to ipak da je pokazao, da ne zna svoje zvanje u sklad privesti s interesom stvari; konačno prigovoreno je Vrbaniću, da se kod posljednjih gradskih izbora istaknuo ponašanjem očito opozicionalnim, koje se ne slaže s dostojanstvom sveučilišnoga

profesora. Vrbanić prigovarao je, da on u disciplinarnim stvarima ima prema § 32. sveučilišnoga zakona odgovarati akademickomu senatu. Dalje je izjavio, da izvan sabora i izbornih skupština nije se nigdje, a najmanje kao profesor kod predavanja, pokazao protivnik vlade ili zakona. Za svoje pak djelovanje u saboru nije prema zakonu nikome odgovoran, ali su se ipak i u saboru, veli on, kretale njegove izjave u granicama pristojnosti. Izjave njegove pred biračima davane su uvijek u prisutnosti redarstvenoga povjerenika. Kod izbora pak za gradsko zastupstvo veli da je samo kao svaki drugi izbornik dao svoju cedulju, a poslije toga je za skrutinija dva puta došao posve mirno u izbornu sobu i iz nje se skoro zatim udaljio. Osim toga, da vlada svojih kandidata za gradsko zastupstvo, kako su same „Narodne Novine“ izjavile, nije postavila, a da činovništvo nije znalo, da li je ona listina, koju je preporučivao dr. Josip Frank, vladina ili Frankova. Uza sve to, što je već u kolovozu 1881. Vrbanić bio od službe i plaće suspendiran, ipak je on u mjesecu rujnu 1881. kandidirao, i bio je na programu „nezavisne narodne stranke“ izabran u svom dojakošnjem izbornom kotaru Virje-Novigrad. U saborske rasprave nije ipak utjecao, premda je, kako rekosmo, položio svoj mandat tek mjeseca veljače 1882.

No već druge godine (1883.) za prvih saborskih izbora u pripojenoj Vojnoj Krajini kandidirao je Vrbanić na programu „nezavisne stranke“ u Otočcu, ali je propao; izabran bude kandidat vladine „narodne stranke“ Omčikus. Kod pokreta godine 1883. nije Vrbanić aktivno učestvovao. Za općih izbora godine 1884. opet je kandidirao u svom pređašnjem izbornom kotaru Virje-Novigrad, ali propade protiv kandidata „narodne stranke“ Bartola baruna Zmajića. I tako ga sve do

godine 1887. nema u saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

No i ako Vrbanić god. 1882.—1887. nije bio članom sabora, nije se on ipak povukao iz političke borbe. Od godine 1881. postao je on stalan suradnik „Obzora“ (dotično „Pozora“). Od njega potječu mnogi uvodni članci u „Obzoru“ upravo iz ovoga doba. Bilo je vremena, dok je urednikom „Pozora“ bio Klement Božić, gdje je gotovo svaki četvrti uvodni članak pisao Vrbanić. Članci Vrbanićevi redovno nijesu imali oznake, po kojoj bi se znalo, da od njega potječu; no poznaju se po stilu, kojim je Vrbanić pisao sve svoje rasprave i članke.

* * *

Uza sav taj naporni politički rad nije Vrbanić nikada napustio započeti rad na polju nauke; pače, može se reći, da se tek odonda, otkako je stupio u političke borbe, dao na produktivni naučni rad. Do toga doba on je samo prikupljao znanje, pa je stim uspješnije počeo poslije god. 1875. i produktivno raditi.

Spomenusmo već, kako je Vrbanić bio među osnivačima pravničkoga društva; kako je u prvim godinama života ovoga društva pripadao najplodnijim piscima društvenoga časopisa „Mjesečnika“. Već u prvom godištu toga „Mjesečnika“ izišle su tri njegove rasprave, i to: u broju 2. i 3. „*Temeljna načela za organizaciju hrvatske službene statistike*“ (20 strana); u broju 6.: „*O pojmu trgovaca i trgovačkoga posla po novom trgovačkom zakonu*“ (22 strane); u broju 7.: „*Može li se po zakonskom članku 82., mjenbenom zakonu, prihvatnik proti naleđniku uspješno poslužiti prigovorom: „da je mjenica samo prividno naleđena?“*“

Godine 1876. radio je Vrbanić na svom velikom djelu „*Udrugarstvo po ustanovah trgovačkoga zakona (zak. čl. 37. hrv.-ug. sabora od god. 1875.)*“. Na žalost izišao je godine 1877. samo „I. razdjel“ toga djela: „O društvih“. Nakladne naime prilike u Hrvatskoj nijesu ni danas povoljne; u ono pak doba bile su još nepovoljnije. Sama vlada nije htjela primiti u vlastitu nakladu to djelo, a nije htjela dati ni potporu za njegovo izdanje. Nakladu preuzela je knjižara Mučnjak i Senftleben. Premda je Vrbanić u „predgovoru“ toga „I. razdjela“ obećao, da će već druge godine izdati i „II. razdjel: O udrugah“, ipak do toga nije došlo; valjada nijesu to dopuštale nakladne prilike i slaba prođa prve knjige. Međutim izvadak iz toga drugog razdjela pripćen je poslije (god. 1892.) kao sastavni dio djela „Trgovački zakon, tumač zak. čl. 37. — 1875.“

Sam godine 1877. otisnuti dio toga djela obuhvata 16 tiskanih araka. Tast Vrbanićev Franjo pl. Žigrović-Pretočki preveo je to djelo na njemački, te je Vrbanić u prvi čas htio i taj prijevod publicirati, no poslije uz navalu drugoga posla zaboravio je na to. Jedan primjerak toga djela uz kratak izvadak i naznaku glavnih ideja na njemačkom jeziku odaslao je Vrbanić svomu nekadašnjem profesoru Lor. Steinu u Beč. Na to mu je Stein odvratio pismom od 16. listopada 1877.; u njemu upravo oduševljeno pozdravlja djelo, u kom su sadržane takve ideje. Veli, da je uvjeren, da je put, kojim je Vrbanić udario, jedini pravi, i da je to put budućnosti za znanost trgovačkoga prava; dalje: da je bio upravo iznenađen Vrbanićevim shvaćanjem, jer je on sam pri drugoj nakladi svoga djela o narodnom gospodarstvu, u kom da je nastojao nauku o dobrima u svezu dovesti s općim građanskim pravom dakle i s trgovačkim, došao do zaključaka, koji se od točke do točke

slazu s idejama, što ih je postavio Vrbanić u svojem djelu. Zatim veli Stein, da ga je vanredno obradovalo, da je tako obrazovan i bistar duh, kakav je Vrbanićev, s posve drugoga gledišta došao do onih zaključaka, do kojih je i on sam; konačno: da se Vrbanić ne bi smio sustaviti kod toga, što je doslije učinio; trebalo bi, da njemačkim jezikom napiše čitavi udžbenik trgovačkoga prava, u kom bi se držao onoga, što je donio u svome djelu; i taj udžbenik bio bi epohalno djelo. Pismo se svršuje: „Za čovjeka, kakav ste Vi, Zagreb je premalen“.*

Uza sve to, što je ovo djelo naišlo na takovo oduševljeno priznanje u takova učenjaka svjetskoga glasa, kakav je bio Lorenz Stein, ipak je ono (a tako i kasnija još i vrednija Vrbanićeva djela) u Hrvatskoj ostalo gotovo posve neopaženo. Nijedan ni hrvatski, a ni drugi pravnički časopis nema o tom, kako Stein

* U njemačkom originalu glase znamenitija mjesta toga pisma: „Ich bin überzeugt, dass der Weg, den Sie eingeschlagen haben, der einzig richtige ist, und die Zukunft der Wissenschaft des Handelsrechtes enthält. Ich war von Ihrer Auffassung wirklich aufs angenehmste überrascht, weil ich gerade selbst die zweite Auflage meiner Volkswirtschaft herausgebe, deren eine wesentliche Aufgabe es ist, überhaupt das ganze bürgerliche Recht also auch das H. R. mit der Güterlehre einmal gründlich in Verbindung zu bringen. Und da finde ich, dass das, was Sie sagen, sich Punkt für Punkt in Uebereinstimmung mit der Partie befindet, die über das H. R. handelt. Sie können sich leicht denken, in wie hohem Grade es mich befriedigen muss, wenn ein so klarer und fachmässig ausgebildeter Geist wie der Ihrige von seinem Standpunkt die Bestätigung dessen bietet, was mir von dem meinigen klar geworden (ist). Aber ebenso klar ist mir ein zweites: Sie sollten ein deutsches Lehrbuch des Handelsrechts schreiben von diesem Standpunkt aus. Es würde Epoche machen! Denken Sie daran. Für Männer, wie Sie, ist Agram zu klein...“

veli, „epohalnom djelu“ nikakve ocjene, pače niti kakova opsežnijeg izvještaja. Da nijesu politički sumišljenci Vrbanićevi za njegove suspenzije isticali, da je to djelo napisao, teško da bi šira publika i znala za to djelo. — Predaleko bi nas vodilo, da navodimo sadržaj toga djela, a mjesto ocjene neka služe pomenute riječi glasovitoga profesora Lorenza Steina.

Još iste godine, koje je izišlo to djelo (god. 1877.), napisao je Vrbanić nekoliko manjih rasprava: u „Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu“: *„Rezultati kaznenoga pravosuđa po statističkom ljetopisu“* u brojevima 4., 6., 7. i 8. (na 54 strane), i *„Novi mjenbeni zakon“* u broju 5. (na 14 strana), a u „Narodnim Novinama“ priopćio je raspravu *„O trgovačkih zastupnicih“* (u brojevima 15.—23.). U „Mjesečniku“ od godine 1878. priopćio je raspravu: *„Mogu li se one osobe, koje ne znadu pisati, mjenbeno obvezati“*, i to u broju 4. (na 10 strana). U „Mjesečniku“ od godine 1879., broju 6., priopćio je raspravu *„O državnom proračunu“* (na 35 strana); tu je raspravu dao i napose otisnuti, a stoji ona u svezi s njegovim govorima u saboru za proračunskih rasprava. U „Mjesečniku“ od godine 1880., broju 3., priopćio je raspravu: *„Jesu li sitničari potpuni trgovci?“* (na 11 strana). U „Mjesečniku“ od godine 1881., broju 9., priopćio je kao izvadak iz drugoga razdjela svoga djela „Udrukarstvo“ raspravu: *„Pojam i bivstvo akcije i akcionarne udruge“* (na 20 strana); iz ove rasprave vidi se, kolika je šteta, što nije došlo do publikacije drugoga dijela njegova „Udrukarstva“; koliko je tu bilo lijepih misli! U „Mjesečniku“ od god. 1882. izišle su opet dvije rasprave: i to u broju 4. *„Exceptio falsi“*, a u broju 11. *„Osnova mjenbenoga reda za Rusiju“*; pa dvije književne ocjene: u brojevima 3., 4. i 5. *„Nauka o mjeničnom pravu izradio Andrija Gjorgjević“*, a u broju 6.

„Tumač mjenbenom zakonu napisao dr. V. Winter“. U „Mjesečniku“ od godine 1884. izišla je još književna ocjena Zoričićeva djela „Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880“.

Od godine 1884. dalje kroz jedno deset godina ne vidimo Vrbanića među suradnicima „Mjesečnika“. Dao se u to doba na velika djela, napose na svoje najveće djelo „Mjenbeni zakon“ i na veća djela iz područja statistike.

Osim naprijed pomenutih u „Mjesečniku“ pravničkoga društva“ otisnutih rasprava iz područja statistike držao je Vrbanić početkom god. 1881. javno predavanje za brojitelje i revizore, a otisnuto u svim zagrebačkim dnevnim političkim listovima. Poveće djelo iz područja statistike je njegova „Statistika kaznenoga pravosuđa za godine 1863.—1876.“, kao IV. publikacija statističkoga ureda (god. 1879.); djelo to obuhvata 11 tiskanih araka, te je za naše kriminaliste vrlo zanimljivo; njime je udaren temelj našoj kriminalnoj statistici, na kom se danas uspješno može dalje raditi. Drugo djelo iz područja statistike, koje pada u ovu periodu, jest „Mijena u posjedu i teretih nekretnina za godine 1865.—1879.“, kao VI. publikacija statističkoga ureda (god. 1880.); djelo obuhvata 10 tiskanih araka.

Kao što je Vrbanićeva „Statistika kaznenoga pravosuđa“ vanredno poučna za naše kriminaliste, tako je ova „Mijena u posjedu“ poučna za naše nacionalne ekonomiste i politike, kojima je ozbiljno do toga, da opaženomu i utvrđenom zlu, koje se javlja u narodu, doskoče i da svome narodu pomognu. Jednom i drugom djelu svrhom je spoznaja naroda, jednomu s kriminalne strane, drugomu s gospodarske. Kao XI. publikacija statističkoga ureda izašlo je godine 1883. Vrbanićevo djelo „Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji godine

1874.—1881.“ na 12 tiskanih araka. Za rudarsku produkciju u Hrvatskoj jedva je tko u ono doba i znao; zato je stim veća zasluga našega Vrbanića, što je sve, što se u toj grani narodne privrede radilo, u tome djelu prikazao i tako gospodarske krugove i za to vrelo narodne privrede zainteresovao.

U ovu periodu Vrbanićeva naučnoga rada pada i njegovo najznatnije djelo: „*Mjenbeni zakon, tumač zakonskomu članku XXVII: 1876. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora uz obzir na njemački mjenbeni red i mjenbeno pravo ostalih evropskih država*“. Djelo to dovršeno bilo je već godine 1884., no otisnuto je nakladom „Pravničkoga društva u Zagrebu“ tek god. 1885. a obuhvata 44 tiskana arka. No nije ovo samo najveće Vrbanićevo djelo, ovo je i najbolje. Doduše, ovo je samo komentar mjeničnomu zakonu, ali tako dobar, da bi se njime mogli ponositi i narodi, koji imaju već veliku pravnu literaturu; a kod nas se tiska takovo djelo već u doba, kad se pravna literatura počela tek javljati. Osobito uspjelo je Vrbanićevo razlaganje „o postanku mjenice“ (§ 3.) i „o teorijama o naravi mjenice“ (§§ 4. i 5.), gdje su naučno prikazani, moglo bi se gotovo reći, svi nazoni, koji su se s vremenom pojavili u nauci o naravi mjenice; lijep je tu i prijegled pozitivnoga mjeničnoga prava u svim evropskim državama, a napose raspravlja Vrbanić o razvitku mjeničnoga prava u Hrvatskoj i Slavoniji (§ 13.). — O djelu tom pisano je kod nas već mnogo, napose je donio vrlo povoljnu, samo na žalost nedovršenu ocjenu toga djela dr. Vil. Winter u „Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu“ godine 1884., broju 12.

* *

S ovim tumačem mjeničnoga zakona svršava se prva perioda Vrbanićeva znanstvenog rada. Političke prilike,

koje su Vrbanića i opet povukle u vrtlog političke borbe, ako i nijesu rad Vrbanićev na naučnom polju obustavile, one su mu ipak dale donekle drugi pravac. Poslije godine 1884. kroz čitavo jedno desetoljeće ne vidimo Vrbanića među suradnicima „Mjesečnika“; poslije godine 1884. ne javljaju se više njegova djela među publikacijama statističkoga ureda. Naprotiv od to doba datira njegov rad u publikacijama *Jugoslavenske akademije*.

Uz ovaj naporni znanstveni i politički rad Vrbanić je uvijek najsavjesnije ovršio svoje dužnosti profesorske. Povodom njegove suspenzije izdao mu je akademički senat iz sjednice 6. rujna 1881. uredovnu svjedočbu. U njoj se veli, da je Vrbanić „kao član profesorskoga zbora pravo- i državoslovnoga fakulteta bio uvijek sa svojim kolegama u potpunom suglasju u svim pitanjima, koja su se ticala čuvanja i promicanja ugleda najvišega učevnoga zavoda uopće a svoga fakulteta napose, te se u konkretnim slučajevima osobito brinuo za ugled akademijske oblasti i za disciplinu akademičkih građana, tako da je poradi svoje strogosti, premda pravedne i na zakonima osnovane, bio u jednom domaćem glasilu* ponovno i žestoko napadan“.

Godine 1878/9. bio je dekan pravoslovnoga i državoslovnoga fakulteta pa je kao član akademičkoga senata godine 1879/80. izradio „naputak za kvesturu te činovničko i podvorničko osoblje kr. sveučilišta i „izvještaj o poboljšanju plaće sveučilišnih pisara“.

Školske godine 1886/7. bio je Vrbanić sveučilišni rektor, pa je kao takav 19. listopada 1886. držao inauguralni rektorski govor „*O važnosti statistike za upravu*“. U njemu je isticao, koliko značenje imade statistika za

* U pravaškoj „Slobodi“.

čitavi javni život i za poznavanje njegovo, pa je usput spomenuo, da sakupljanje statističkoga materijala iste mnogo novčanih žrtava, da se i kod nas troši na statistiku, ali ne toliko, koliko u drugim državama. U drugu ruku da ne valja žaliti tih troškova, zaradi koristi, koju donosi statistika. — O tom, da je on za svoju suradnju u statističkom uredu slabo nagrađivan, nema u tome govoru ni traga, tako isto nije nikada ni tražio, da mu se jednom doznačena nagrada povisi. Uza sve to politički njegovi protivnici okrivili su ga u saboru (u sjednici od 10. prosinca 1886.) — premda on sam nije bio član sabora —, da se on u tom rektorskom govoru gorko tužio, što ta omražena vlada ne će da poveća dnevnice, što „radi u statističkom uredu“; nadodali su tome stare osvade o javnom plesanju na Markovu trgu i t. d. [Sve je to još detaljnije raščinio dnevnik „Agrar Zeitung“ u svom uvodniku od 11. prosinca 1886. — Posve je prirodno, da su takove enuncijacije morale vrlo duboko dirnuti čovjeka, kakav je bio Vrbanić. U prvom času htio je on položiti i rektorsku čast; no od toga odvratio ga je sam akademički senat, koji je na poticaj prorektora prof. Barona u sjednici od 18. prosinca 1886. jednoglasno osudio nabačenu u saboru sumnju, da je rektor Vrbanić upotrebio rektorski govor, da poluči povećanje dnevnica, što radi u statističkom uredu; podjedno je akademički senat izrazio rektoru Vrbaniću svoje potpuno pouzdanje. U drugu pak ruku nije se Vrbanić nikako dao odvratiti od toga, da se zahvali na vladinom pozivu za suradnju kod statističkoga ureda uz nagradu od godišnjih 400 for. Predanu jednom zahvalu nije htio povući natrag, premda ga je ravnatelj statističkoga ureda Zoričić u interesu stvari vruće molio, da to učini, jer da će svojom ostavkom „škoditi samo stvari, sebi. a u prvom redu meni

(Zoričiću), a ugoditi upravo onomu, komu želiš svojim korakom nagoditi“. Pače Vrbanić nije htio više ni svojih radova iz statističke struke priopćivati među publikacijama statističkoga ureda, nego ih je priopćivao u publikacijama Jugoslavenske akademije.

Naprotiv onakovu tumačenju Vrbanićeva rektorskog govora po njegovim političkim protivnicima, naišao je taj govor drukčije na mnogostrano priznanje. Napose sam je biskup Josip Juraj Strossmayer 27. listopada 1886. (mnogo prije one saborske sjednice) upravio na Vrbanića pismo, u kom u velike hvali taj rektorski govor. Nadalje ponajviše povodom ovoga rektorskoga govora odlikovao je Vrbanića i sam sv. Otac papa Leon XIII., te ga svojom odlukom od 11. siječnja 1887. imenovao komandeurom viteškoga reda sv. Grgura Velikoga. Vrbanić je tim povodom zamolio Njegovo Veličanstvo kralja, da mu dopusti primiti i nositi taj red. No preko dvije godine nije na tu molbu stigao nikakav jer odgovor, zatražio je Vrbanić, da mu se podnesena molba s izvornom rješidbom Svete Stolice povрати, pa mu ta rješidba otpisom banovim od 31. siječnja 1891. br. 400/pr. bude i vraćena. — Od to doba bio je Vrbanić u vezi s višim crkvenim faktorima, pak se i njegovu utjecaju ima donekle pripisati, što poslije pok. Mihalovića nije za zagrebačkoga nadbiskupa došao stranac.

Zadovoljštinu za napadaje u saborskoj sjednici od 10. prosinca 1886. dao je Vrbaniću i profesorski zbor fakuteta time, što ga je za školsku godinu 1888/89. izabrao dekanom.

Konačno već prije saborske sjednice od 10. prosinca 1886. izabrala je Jugoslavenska akademija dr. Frana Vrbanića svojim pravim članom, u

sjednici od 21. studenoga 1886. I od to doba datira njegov zaslužni rad u akademiji.

* * *

Za saborskih izbora za periodu 1887.—1892. Vrbanić je opet kandidirao na programu neovisne narodne stranke, pa bude u izbornom kotaru vinkovačkom izabran protiv brata bana Khuena-Hédervárya. U saboru razvio je opet dosta znatnu djelatnost. U sjednici od 10. rujna 1887. stavio je interpelaciju o uapšenju nekih osoba u vinkovačkom kotaru; u sjednici od 13. rujna 1887. govorio je o adresi na Njegovo Veličanstvo kralja; u sjednici od 17. rujna 1887. stavio je interpelaciju o postupku upravnih organa za saborskih izbora; u sjednici od 15. studenoga 1887. interpelaciju o uživanju drva iz šuma imovnih općina u bivšoj Vojnoj Krajini; u sjednici od 21. studenoga 1887. govorio je protiv zakonske osnove o obustavi djelatnosti porotnoga suda; u sjednici od 25. studenoga protiv zakonske osnove o produženju financijske nagode; u sjednici od 28. studenoga 1887. stavio je interpelaciju, u kojoj traži, da se zemaljskomu arhivu u Zagrebu vrate t. zv. komorski spisi, koje je ban grof Khuen-Héderváry dao otproviti u arhiv kraljevine Ugarske; u sjednici od 3. prosinca 1887. stavio je opet interpelaciju o dokinuću izbora drugoga biračkoga razreda u općinsko vijeće općine vinkovačke. — U sjednici od 18. svibnja 1888. stavio je Vrbanić interpelaciju o naredbi ministra za komunikacije, da svi željeznički činovnici u Hrvatskoj imaju znati mađarski; u sjednici od 1. lipnja 1888. govorio je za rasprave o zakonskoj osnovi o posljedicama kaznenih osuda; u sjednici od 18. lipnja 1888. požurio je

odgovor na svoju interpelaciju o povratku spisa odnesenih iz zemaljskoga arhiva u Zagrebu; u istoj sjednici stavio je i interpelaciju o civilnim tehnicima; u sjednici 21. lipnja 1888. govorio je protiv zakonske osnove o preinaci izbornoga reda za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju; u sjednici od 23. lipnja 1888. govorio je protiv zakonske osnove o preinaci nekih ustanova zakonskoga članka II. iz godine 1870. o uređenju sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; u sjednici od 10. studenoga 1888. stavio je interpelaciju o zakonskoj osnovi, koja je predložena zajedničkomu ugarsko-hrvatskomu saboru o kaznama vojnika, koji ne dolaze u aktivnu službu; u sjednici od 24. studenoga 1888. stavio je interpelaciju o naredbi velikog župana zagrebačkoga o predstavkama općina poradi točarine; u sjednici od 4. prosinca 1888. stavio je protuprijedlog protiv odborova prijedloga o molbi grada Zagreba poradi točarine, pa je istoga dana u obrazloženju toga prijedloga držao veliki govor, a u sjednici od 5. prosinca 1888. ponovno je govorio o tom protuprijedlogu. U sjednici od 12. listopada 1889. držao je Vrbanić govor protiv zakonske osnove o financijskoj nagodi s Ugarskom, u kom je pokazao, da su mu financijski snošaji između Hrvatske i Ugarske dobro poznati kao rijetko kojemu hrvatskomu zastupniku. U sjednici od 23. listopada 1889. stavio je interpelaciju o tužbi općinskih vijećnika u Cerni protiv načelnika Stanka Vraničića; u sjednici od 25. listopada 1889. govorio je protiv zakonske osnove o promjeni nekih ustanova zakona od 5. veljače 1886., kojim se preinačuju i nadopunjuju neke ustanove zakona od 28. siječnja 1881. o ustroju gradskih općina u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji; u istoj sjednici govorio je i protiv zakonske osnove o promjeni §§ 37. i 38. zak. članka XVI. iz god. 1870. o

uređenju općina i trgovišta u Hrvatskoj i Slavoniji, koja ne imadu uređenih magistrata; u sjednici od 26. listopada 1889. prigovorio je, što se saborski dnevници i prilozi po dva puta štampaju; u sjednici od 8. studenoga 1889. govorio je protiv zakonske osnove o kaznenim ustanovama poradi prestupaka obranbenoga zakona; u sjednici od 9. studenoga 1889. stavio je interpelaciju o dokinuću školskoga odbora u Virju, i interpelaciju, zašto je upravitelj kotarske oblasti u Đurđevcu samovoljno otpustio kaznu zatvora 21 osuđeniku; u sjednici od 30. studenoga 1889. ponovio je svoju interpelaciju o povratku arhivalnih spisa; u sjednici od 4. prosinca 1889. govorio je o svilogojstvu za proračunske debate; u sjednici od 10. prosinca 1889. govorio je protiv predložene zakonske osnove o odšteti regalnoga prava točenja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. U sjednici od 10. ožujka 1890. govorio je protiv predložene zakonske osnove o osobnim odnošajima, uređovnim dužnostima i karnosnoj odgovornosti pravosudnih činovnika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i isticao pri tom, da se tom zakonskom osnovom sudstvo čini zavisnim o eksekutivnoj vlasti, a da bi sudstvu valjalo zajamčiti i osigurati potpunu nezavisnost o njoj. U sjednici od 19. ožujka 1890. govorio je Vrbanić za prijedlog Miroslava grofa Kulmera i drugova o zloporabama počinjenima za sveopćih izbora za narodne zastupnike godine 1887.; u istoj sjednici stavio je interpelaciju o postupku državnoga odvjetništva pri istraživanju počinjenih zločina, pa se napose tužio, da državna odvjetništva kod progona političkih zločina daleko prelaze kompetenciju javnoga tužioca i sama provode istrage. U sjednici od 22. ožujka 1890. stavio je interpelaciju o kompetenciji drva iz šuma za pravoužitnike u bivšoj Vojnoj Krajini; u sjednici od 27. listopada 1890. pred-

ložio je, da se zakonski članak II. zajedničkoga sabora ugarsko-hrvatskoga ne proglasi, jer sadrži povredu nagode. U sjednici od 4. studenoga 1890. govorio je o predloženoj zakonskoj osnovi o cijepljenju boginja i isticao, kako bi nuždan bio zakon o zdravstvu. U sjednici od 19. studenoga 1890. ponovno je interpelirao za povratak arhivskih spisa. U sjednici od 9. prosinca 1890. govorio je protiv predloženoga proračuna. U sjednici od 30. svibnja 1891. govorio je Vrbanić protiv odborova prijedloga, a za prijedlog Frana Folnegovića, o zakonskoj osnovi o zemljo-rasteretnom nametu; govor taj ide među najduže govore izrečene u hrvatskom saboru; u njem je Vrbanić i opet pokazao duboko poznavanje financijskih snošaja između Hrvatske i Ugarske. U sjednici od 2. lipnja 1891. govorio je o zamolbi za osnutak medicinskoga fakulteta; u sjednici od 10. lipnja 1891. govorio je o obračunu između Hrvatske i Ugarske za godinu 1887.; u sjednici od 23. lipnja 1891. govorio je protiv prijedloga odbora za promicanje narodnoga gospodarstva; u sjednici od 23. studenoga 1891. stavio je interpelaciju o provođenju zakona o porezu na žestu. U sjednici od 12. prosinca 1891. govorio je protiv predložene zakonske osnove, kojom se nadopunjuju zakonske ustanove o ustrojstvu sudova u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i protiv osnove, kojom se djelomice preinačuju osobne i plaćevne sheme upravnih urednika i službenika u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji; u sjednici od 22. prosinca 1891. govorio je o obračunu s Ugarskom za godinu 1888.; u sjednici od 28. prosinca 1891. govorio je protiv predložene zakonske osnove o promjeni nekih ustanova zakona o ustroju gradskih općina. Neposredno prije raspusta sabora u sjednici od 12. svibnja 1892. podnio je Vrbanić, poduprt drugovima, prijedlog, da se pozove kr. zem. vlada, da sačuva slobodu izbora

kod predstojećih saborskih izbora; no prijedlog taj predsjedništvo je odbilo, jer da je podnesen, iza kako je stigao banov dopis, da je sabor zaključen.

Budući da se nezavisna narodna stranka za saborsku periodu 1892.—1897. apstinirala, to nije Vrbanić godine 1892. ni kandidirao. No i ako nije kandidirao, ipak je na političku borbu i dalje odlučno utjecao. U to doba padaju pregovori oko sjedinjenja „nezavisne stranke“ sa „strankom prava“, koji su rodili najprije združenjem opozicije, a konačno jedinstvenom „hrvatskom strankom prava“. Vrbanić je sudjelovao i kod toga pregovaranja i pripadao je uvijek konservativnijim članovima „nezavisne stranke“, koji nijesu pod svaku cijenu bili samo za to, da dođe do jedinstvene stranke; napose nije se on nikada mogao složiti s imenom „hrvatska stranka prava“, pa makar je kasnije i bio član združene opozicije, nije se priznavao članom „hrvatske stranke prava“, nego je uvijek isticao, da je on „stari obzoraš“, pa je poradi toga i bio najviše izvržen napadajima sa strane „čiste stranke prava“.

U znamenitoj skupštini „neodvisne stranke“ od 25. listopada 1894. bio je on napose izvjestitelj za pitanje o civilnom braku, pa je na njegov prijedlog stvorena odluka: „Neodvisna narodna stranka, smatrajući civilni brak institucijom, koja je u opreci s vjerskim osjećaji hrvatskoga naroda, te pogibeljnom po razvoj njegova ćudorednoga i obiteljskoga života, zaključuje u svom sastanku od 25. listopada god. 1894., da će u štampi, na javnih sastancih i skupštinah podupirati najodlučnije nastojanje svih onih stranaka i pojedinaca, koji će ustati proti uvedenju civilnoga braka u opsegu kraljevina Hrvatske i Slavonije“. Govor, kojim je on popratio svoj prijedlog, pribavio je Vrbaniću osobito u svećeničkim krugovima mnogo simpatija, ali u drugu ruku korili su

ga politički protivnici upravo poradi toga govora još više klerikalcem i natražnjakom.

Vrbanić je i poslije godine 1890. bio jedan od glavnih suradnika „Obzora“ kao i prije toga, i ostao je takovim, dokle god nije „Obzor“ postao glasilom „hrvatske stranke prava“; no i poslije toga pisao je on od vremena do vremena po koji članak u „Obzor“. Pisao je ondje ne toliko političke, koliko gospodarske članke, napose ih je mnogo pisao iz financijske struke.

* * *

Nova perioda Vrbanićeva naučnoga rada počinje se onda, kad je postao članom Jugoslavenske akademije; od to doba vidimo ga gdje marljivo radi za akademiju, pače gotovo svi znanstveni njegovi plodovi, csim „trgovačkoga zakona“ i nekoliko neznatnijih rasprava u „Mjesečniku“, otisnuti su među publikacijama Jugoslavenske akademije.

Kao prva radnja u Jugoslavenskoj akademiji javlja se „*Kriminalitet žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji*“. Djelo to otisnuto je u dvim knjigama „Rada Jugoslavenske akademije“, knjizi 82. i 84., a obuhvata u svemu oko 15 tiskanih araka: prvi dio toga djela čitao je autor već u sjednici od 21. studenoga 1885., a drugi dio u sjednici od 3. srpnja 1886. Djelo se osniva također na statističkim podacima; ali upotreba tih podataka u tome je djelu strogo naučna. U njemu nam otkriva Vrbanić, da prilike našega naroda u pogledu kriminaliteta nijesu baš najutješljivije. Zanimljive podatke donosi tu o kriminalitetu pučanstva s obzirom na narodnost, osobito na vjeroispovijest, dalje s obzirom na obiteljske i stališke prilike, na spol i godine života. Mnogo je ovdje toga, o čem bi zakonodavni faktori norali ozbiljno razmišljati.

*

U knjizi 86. „Rada“ (god. 1887.) izišla je zanimljiva njegova studija o „*Stanbenim prilikama u naših gradovih*“. U toj studiji otkriva nam Vrbanić, kako su žalosne bile stanbene prilike u hrvatskim gradovima, a napose u Zagrebu već godine 1880.; kako je gotovo polovica broja obitelji stanovala u stanovima od samo jedne sobe, a često stanovalo je i po više obitelji u jednoj sobi; otkriva dalje, koliko ima obitelji, koje stanuju po podrumima i po tavanima. Lijepo se svršava tu studija riječima: „Ondje, gdje hiljade žitelja u nekih, tamnih i vlažnih stanovih ne nalaze ništa drugoga negoli puko zaklonište proti nepogodama vremena; gdje neprijatan i nezdrav stan stanovnike odvraća od kućnoga praga; gdje iz bijede i nevolje pojedine obitelji prizivaju u i ovako malene stanove podstanare, koji samo smetaju prijaznosti i ugodnosti obiteljskoga života: — tamo nastaje pogibelj, da se podgrizu najnježnije obiteljske sveze, da se stvara klica gospodarskomu, fizičkomu i moralnomu razsulu.“ Zlu tomu valjalo bi doskočiti, ali treba prije toga i statistički odrediti, koliko je to zlo. Tomu posljednjemu pitanju zadovoljio je on ovom studijom.

U djelu „*Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od godine 1861. do najnovijega vremena*“, otisnutom u knjigama 94. (1889.), 101. (1890.) i 144. (god. 1893.) „Rada Jugoslavenske akademije“, prikazao je sustavno sav rad naše legislative na polju upravnome, napose u pogledu same organizacije eksekutivne vlasti, dalje u pogledu unutarnje uprave osobnoga života, konačno u pogledu unutarnje uprave gospodarskoga života. Čitavo djelo obuhvata 236 tiskanih stranica. Osobito zanimljiv je prvi dio toga djela, gdje nam ne navodi samo sadržaj suhoparnih zakona o uređenju eksekutivne vlasti, kako su oni slijedili jedan za drugim, nego nam se tu pri-

kazuje čitava borba hrvatskoga naroda za eksekutivu odgovornu hrvatskomu saboru; napose zanimljiv je prikaz te borbe do ugarsko-hrvatske nagode i do zakona o odgovornoj vladi. Sadržana je tu ne samo povijest zakona o eksekutivnoj vlasti, nego i čitava politička povijest novijega doba posmatrana s gledišta javno-pravnoga. Poučan je međutim ne samo taj prvi dio ovoga djela, nego i ostali; i svakomu, tko se bude bavio s budi kojim dijelom upravne povijesti novijega doba, vrlo će dobro poslužiti ovo djelo; pače jer je Vrbanić živio upravo u doba stvaranja tih zakona i s budnim okom pratio njihov razvitak, a vrlo često i aktivno sudjelovao kod njihova stvaranja, ne će nijedan pisac upravne povijesti smjeti mimoći ovoga djela, gdje su sa savjesnom točnošću označeni svi nešto znatniji događaji u toj povijesti.

Još i prije nego što je dovršeno ovo djelo, izašla je u „Radu“ (knjizi 103., godine 1891.) rasprava „*Demografski izvidi u Hrvatskoj*“. U njoj prikazuje Vrbanić dosadašnji rad statističkoga ureda na tom polju: prikazuje, s kolikim se teškoćama imao boriti statistički ured, i kako je ipak došao do lijepih uspjeha tako, da oni ne zaostaju za uspjesima u drugim zemljama.

Kada je umro akademik prof. dr. Blaž Lorković, napisao je Vrbanić u 7. svezak „Ljetopisa Jugoslavenske akademije“ (godine 1892.) *životopis Lorkovićev* na 48 strana (pretiskan u „Mjesečniku pravničkoga društva“, god. 1893. br. 3.).

U 7. svesku „Ljetopisa Jugoslavenske akademije“ izvješćuje Vrbanić (na 47 strana) o „*Osmom međunarodnom kongresu za higijenu i demografiju god. 1894.*“, obdržavanom u Budimpešti. Na tom kongresu čitao je među ostalima i Milovan Zoričić svoju raspravu o za-
drugama.

U knjizi 129. „Rada Jugoslavenske akademije“ (godine 1896.) otisnuta je Vrbanićeva rasprava „*Demografske prilike u južnih Slavena*“ (na 83 strane). U njoj se prikazuje ne samo što je u pojedinim jugoslavenskim zemljama na polju demografije ispitano i što bi valjalo još ispitati, nego se demografske te prilike pojedinih zemalja međusobno poređuju, napose s obzirom na broj i gustoću žiteljstva, na narodnosti, na spol, na vjeroispovijest, na obiteljske prilike, na porode, na pomor, na razmjer između poroda i pomora, na dobu. U tom pravcu izneseno je u toj raspravi vrlo zanimljivih pojava. O toj raspravi donosi ocjenu „Mjesačnik pravičnoga društva u Zagrebu“, god. 1897., u broju 6. i 7.

U knjizi 140. (godine 1899.) izišla je opet Vrbanićeva rasprava „*Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije*“ (na 42 strane). U njoj otkriva Vrbanić, da se pučanstvo Hrvatske i Slavonije u posljednjem stoljeću doduše znatno povećalo, ali razmjerno se osobito u novije doba znatno više povećalo ono pučanstvo, koje pripada drugim narodnostima, a ne hrvatsko-srpskoj. Dok se broj Hrvata u posljednjih 50 godina povećao samo za 26·37% a Srba pače samo za 11·49%, dotle se broj Nijemaca povećao za 788%, broj Mađara za 1235·54%, a broj ostalih narodnosti za 1026·48%, „Još god. 1840.“, veli Vrbanić, „sačinjavala je hrvatska narodnost preko dvije trećine cijeloga žiteljstva (67·01%), a srpska nešto manje od jedne trećine (31·41%); u pedeset godina promijenio se taj razmjer na štetu jednoga i drugoga plemena, jer je god. 1890. razmjer hrvatske narodnosti napram cjelokupnom žiteljstvu spao na 62·19%, a srpske na 25·71%“. Danas to razmjerje stoji bez sumnje još nepovoljnije za Hrvate i Srbe, jer ih se vrlo mnogo iselilo (u Ameriku) i jer

se u druge krajeve (bjelovarsku, virovitičku, požešku i srijemsku županiju) naselilo mnogo stranaca.

U 144. knjizi „Rada“ (godine 1900.) izašlo je konačno posljednje veće djelo Vrbanićevo: „*Prilozi gospodarskomu razvoju hrvatsko-slavonske Krajine u 19. vijeku*“ (na 92 strane). U djelu tome dolazi Vrbanić do ovoga suda: „Ako na temelju istraživanja, što ga povedosmo u ovoj raspravi, saberemo sve u jedno, tada moramo priznati, kako ne ima dvojbe, da je tečajem zadnjih stotinu godina u jednu ruku ponarasla prosječno godišnja količina ratarskih produkta u znamenitom iznosu, te kako se je u drugu ruku u cijelosti pomnožio i broj stoke, čemu je u velike doprinio razvitak produkcije svih vrsti krmovnoga bilja. No uza sve to morat će svatko, tko nepristrano prosudi rezultate ovoga ispitivanja, priznati, kako se diljem devetnaestoga vijeka nije razvila ni ratarska produkcija onako, kako to zahtijevaju današnje potrebe naroda, te kako ni rezultati u razvitku stočarstva nijesu kadri zadovoljiti hrvatskoga patriotu, osobito kad uzme u obzir odnošaj broja stoke napram žiteljstvu.“ „I danas kao i u početku 19. vijeka, i ratarstvo i stočarstvo, premda su najvažniji faktori u narodno-ekonomskoj privredi negdanje Krajine, namiruju uopće, a u nekim krajevima jedva i to, samo vlastitu konsumciju žiteljstva.“ „Nije čudo, da uz ovakove i druge tužbe razvitak u najodlučnijim granama narodne privrede ne ide usporedo sa sve to većim potrebama naroda. Tko pobliže promotri terete, što ih je negdanji krajišnik u početku ovoga vijeka po krajiškom ustavu od godine 1807. imao snositi i prema državi i općini, s onim, što je žiteljstvo onoga kraja dužno danas davati, uvjerit će se: kako produkcija ratarstva i stočarstva, ako i jest u apsolutnom iznosu poskočila, nije ni izdaleka onolika, kakova bi trebala da bude.“

— O tom djelu donosi izvještaj „Mjesečnik pravičnoga društva u Zagrebu“, godine 1901. u broju 8. i 9.

Poslije ovoga djela ne javlja se Vrbanić više u „Radu Jugoslavenske akademije“; politička njegova djelatnost, rad u sveučilištu i u tajništvu Jugoslavenske akademije tako ga obuzeše te nije više dospio, da napiše veće djelo. U publikacijama „Jugoslavenske akademije“ nalazimo još samo u „Ljetopisu“ knjizi 23. (god. 1909.) kao posljednje otisnuto djelo životopis njegova političkog sumišljenika „*dr. Marijana Derenčina*“. Životopis taj izišao je nekoliko mjeseci prije Vrbanićeve smrti.

Premda je od vremena, otkako je Vrbanić postao članom Jugoslavenske akademije, književno najviše radio za akademiju, pisao je on i u to doba mnogo i izvan akademije. Kad je kr. zemaljska vlada, odio za bogoštovlje i nastavu, odlučila, da za sveučilišnu mladež u svojoj nakladi izda udžbenike, prvi je bio Fran Vrbanić, koji je za svoju struku priredio takav udžbenik trgovačkoga prava. Udžbenik izišao je već godine 1892. kao svezak I. „Znanstvene knjižnice, što je izdaje kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada“, pod natpisom: „*Trgovački zakon, tumač zak. članku XXXVII. — 1875. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora uz obzir na austrijski i bosansko-hercegovački trgovački zakon*“. Po natpisu sudeći, bio bi to samo komentar trgovačkomu zakonu, no doista je to sustavno obrađeno trgovačko pravo, samo se taj sustav drži sustava trgovačkoga zakona.

Na taj je način Vrbanić, izdavši najprije komentar mjenbenomu zakonu, a sada obrađivši sustavno trgovački zakon, prvi od zagrebačkih sveučilišnih profesora za svoju struku izdao tiskana djela. pa slušateljstvo nije za tu struku prinuđeno upotrebljavati niti strana djela, niti obično pogrješno pisane bilješke. — Vrio pohvalnu

ocjenu o Vrbanićevu trgovačkom zakonu donio je dr. Stj. Posilović u „Mjesečniku pravničkoga društva“, godine 1893., broju 2.

Dalje napisao je Vrbanić i poslije godine 1890. mnogo članaka u „Mjesečniku pravničkoga društva“. Tako je u „Mjesečniku“ od god. 1893., broju 1., otisnuta rasprava „*Firma udruge akcionarne*“; u broju 3. ocjena „Statističkoga izvješća zagrebačke trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, obuhvaćajućeg sve gospodarske grane komorskoga okružja od god. 1886.—1890.“; u broju 6. opet rasprava „*Nova vrst trgovačkoga društva*“. U „Mjesečniku“ od god. 1894., broju 2., otisnuta je ocjena „Statistika kraljevine Srbije“. U „Mjesečniku“ od god. 1896. otisnuta je u broju 5. rasprava: „*Dokazuju li trgovačke knjige, da je roba predana, naručena ili primljena?*“, a u brojevima 8. i 10. izvještaj „*Prilike u kaznionama u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1885.—1894.*“ U „Mjesečniku“ od god. 1897. otisnut je u brojevima 1.—3. izvještaj „*Osnova novoga trgovačkoga zakona za Njemačku*“. — Pored toga je Vrbanić počevši od god. 1894. redovno u „Mjesečniku“ izvješćivao o publikacijama statističkoga ureda za kraljevinu Srbiju; tako isto i o „Viestniku kr. zemaljskoga statističkog ureda u Zagrebu“, kao što i o drugim publikacijama na polju statistike u južnih Slavena. — Posljednji članak Vrbanićev u „Mjesečniku“ bio je njegov „*Memorandum u bankovnom pitanju*“, otisnut u brojevima 2.—5. godine 1909.

U „Društvu za obrt i trgovinu“ držao je Vrbanić 4. srpnja 1896. predavanje „*O važnosti i razvitku obrta*“, koje je poslije otisnuto u podlistku „Obzora“ od 6. srpnja 1896. i dalje.

Konačno je Vrbanić priredio za tisak i posebnim u v o d o m (na osam stranica) providio t r g o v a č k i i

mjenbeni zakon u Borchardtovim „Die Handels-Gesetze des Erdballes, XIII., Mittel-Europa II. Abt. I.“; tomu trgovačkom i mjenbenom zakonu nadodao je (na str. 91.—94.) na hrvatskom i njemačkom jeziku popis sporednih zakona trgovačke struke, koji vrijede u Hrvatskoj i Slavoniji.

U svezi opet s Vrbanićevim političkim djelovanjem stoji njegov „Osvrt na financijalnu nagodu između Ugarske i Hrvatske“. Osvrt taj izišao je godine 1897. u „Obzoru“, ali je i napose otisnut, te obuhvata 7 $\frac{1}{2}$ tiskanih araka. Tu je pokazao Vrbanić, kako smo u njem izgubili ponajboljega poznavaoца financijskih snošaja između Ugarske i Hrvatske, i kako mu je u tom pogledu teško naći ravna poznavaoца.

* * *

Kaošto i prije godine 1890., tako je i poslije Vrbanić sve dok nije nekoliko mjeseci prije smrti teško obolio, uvijek savjesno i točno vršio svoje profesorske dužnosti, pa i onda, kada je kao narodni zastupnik na hrvatskom saboru i na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru najviše bio zaokupljen drugim poslovima. Sabor hrvatski u Zagrebu uopće nije ga smetao u vršenju uredovnih dužnosti; on je uvijek svoje satove predavanja tako udesio, da je najprije mogao ispredavati, a zatim pošao u sabor. Ni budimpeštanski sabor nije ga mnogo priječio; on je pohrlio u Budimpeštu samo na dan dva, da izreče svoj govor ili po drugom poslu, i odmah se vraćao; pače u ona burna vremena hrvatske opstrukcije u Budimpešti ljeti godine 1907. izrekao je prvi od Hrvata svoj govor protiv predložene željezničarske pragmatike, i odmah se vratio u Zagreb, da vrši svoju dužnost kao profesor.

Kao sveučilišni profesor bio je on za školsku godinu 1893./4. po treći, a za školsku godinu 1900./901. po četvrti put izabran dekanom pravoslovnoga i državoslovnoga fakulteta. Za školsku pak godinu 1901./2. bio je ponovno izabran rektorom. Kao rektor držao je 19. listopada 1901. rektorski govor: „*O razvoju broja žiteljstva po narodnostima u Hrvatskoj i Slavoniji*“. Govor taj, makar i nije izazvao pohvale ni prigovore, kao njegov prvi rektorski govor, po svom je sadržaju zainteresovao i šire krugove. U njemu je kratko a jezgrovito sakupio rezultate svoga mnogogodišnjega istraživanja o mijeni žiteljstva u posljednjem stoljeću s obzirom na narodnost.

Kao član profesorskoga zbora svoga fakulteta i po više puta kao član akademičkog senata, sastavio je i izradio Vrbanić mnoga različna mnijenja i prijedloge, koji su se ticali sveučilišta. Tako je napose godine 1892. izradio opsežan vrlo pomnjivo sastavljen izvještaj, kako naukovinu, koju imadu plaćati sveučilišni djaci, ne bi više imali pobirati profesori, koje ti djaci slušaju, nego bi se ona imala uplaćivati u korist autonomnoga budgeta, a zato bi se profesorima imala povećati plaća. Prijedlog Vrbanićev usvojio je i profesorski njegov zbor, te su prema tomu prijedlogu poslije promijenjeni akademički propisi i plaće sveučilišnih profesora. Tako je nestalo one opreke između slušača i profesora poradi naukovine.

Vrlo zanimljivo je i mnijenje Vrbanićevo o bibliografiji svih disciplina i naučnih struka, koje se predavaju u zagrebačkom sveučilištu. Mnijenje to izradio je Vrbanić na poziv rektora s obzirom na milenijsku izložbu u Budimpešti. Na žalost, do bibliografije, kako ju je on zasnovao u tom mnijenju, nije došlo. — Početkom godine 1900. izradio

je vrlo opsežan i z v j e š t a j o tome, kako bi se imalo postupati, da budu d r ž a v n i i s p i t i, položeni na zagrebačkom sveučilištu, p r i z n a t i u A u s t r i j i, na vlastito u Dalmaciji i Istri, napose kako bi se u tom pravcu imalo pregovarati i kako bi se imao sveučilišni zakon promijeniti.

Osobito je karakteristično za shvaćanje Vrbanićevo o uzvišenosti zvanja sveučilišnoga profesora i o zadatku sveučilišta uopće ono m n i j e n j e, što ga je početkom godine 1906. dao na poziv vladin o tome, što da se učini, da sveučilišna mladež što više prione uz nauku, jer da se u posljednje doba opaža, da „naučna sprema pravničkoga naraštaja i njegova sposobnost ne odgovaraju potpuno onim sve većim zahtjevima, što ih naprednije i razvitiije kulturne prilike stavljaju na naše pravnike“; napose da se opaža, da u novije doba „imade razmjerno malo mladih pravnika raspoloživih za takova mjesta, za koja se s pravom mora zahtijevati neka viša natprosječna sprema“. Vrbanićevo to mnijenje osobito je opsežno, te se iz njega najbolje vidi, kako je on već godine 1880. mogao doći u koliziju s vladom o dužnostima profesora. Vrbanić u tom mnijenju ističe ponajprije, da „svrha sveučilištu nije, da bude sjemeništem za naraštaj činovnički“, jer da su zahtjevi, kojima imade zadovoljiti sveučilište, mnogo uzvišeniji; ono ima „pri-vesti narod k višoj kulturi i pripomoći, da se u njem oživotvore načela prave slobode i uzgoje pravi karakteri“. Na žalost, veli Vrbanić, danas se obično uzima, da je sveučilište sjemenište za činovnički naraštaj, pa se uz takovo shvaćanje ne mogu uzgojiti „ljudi, koji žude za naukom i znanošću, a u pravilu puki mediokriteti, kojima je isključivo do činovničke karijere, u kojoj će, kako nam pokazuje iskustvo, uspjeti i bez obzira na znanstvenu sposobnost i individualne vrline, ako samo

imadu zgodnu protekciju ili ako si stekoše zasluga na biralištima“. Ovakovo shvaćanje djeluje nepovoljno na profesore, jer oni prestaju biti istraživaoci čiste istine i postaju uzgojitelji činovničkoga podmlatka. Profesori postaju u očima svijeta i po vlastitim mislima tek činovnici višega stupnja, koji imadu držati predavanja, a stoje pod nadzorom vlade. Uz takovo shvaćanje „profesorske se stolice u nas popunjuju poput pojedinih referada kod političkih oblasti“; tko je položio rigoroz s boljim uspjehom, „smatra se zvanim biti profesorom makar za koji predmet, pak bilo i za onaj, koji nije bio predmet njegovih ispita“. Predmet sebi profesorski kandidat ne bira prema svom dojakošnjem radu i ljubavi za stvar, već prema izgledu, kad će se koja stolica isprazniti. Profesorski zbor pokazuje premalo odlučnosti pri popunjivanju profesorskih stolica, već se daje voditi od drugoga; profesorski zbor, mjesto da se stavi „na stanovište slobode i vjesnika istine i znanosti, on stavlja prijedloge onako, kako se od njega traži“. — Da se tomu doskoči, imalo bi se odstupiti od dosadašnjega načina namještanja i docenata i profesora i trebalo bi tražiti od svakoga kandidata, da je svojim literarnim radom zasvjedočio, da mu je doista do znanosti. Vrbanić drži, da je zlo, ako profesor nije već prije, nego što je postao profesorom, potpuno upoznao svoj predmet, jer profesor ima da samo istražuje, a ne da tek proučava i pripravlja se za predavanje. On drži, da je i on postao profesorom bez dovoljne priprave, ali veli, da u prvo doba nije drukčije ni moglo biti. Dalje ističe, da je veliko zlo, što se profesori već u prvo doba previše bave drugim poslovima, a napose politikom, pa tako ne mogu posvetiti znanosti toliko truda i vremena, koliko bi morali. I u tom, priznaje, da je i on grijesio jer se već rano na štetu svoje zna-

nosti bacio u vrtlog političke borbe. Popraviti bi se to moglo, ali vlada ne bi smjela držati sveučilište, a napose pravoslovni i državoslovni fakultet, birokratskom institucijom. — Uzrok slabomu napretku mladeži nalazi se i u tome, što mladež ne polazi predavanje i uopće se ne brine za sveučilište, nego sklapa različna društva s humanitarnim i narodnim svrhama, pa su im ta društva preča od sveučilišta i nauke. Ima i društava sveučilišnih đaka, koja putujući po zemlji daju koncerte po različnim gradovima. Krivi su tome nemaru i opet vrlo mnogo sami profesori i čitavo shvaćanje sveučilišta; predavanja se ne počinju nikad prije 1. studenoga, a svršavaju prije 1. srpnja; o Božiću bar 3 tjedna, a o Uskrsu bar 5 tjedana nema predavanja; osim toga se događa, da sad ovaj sad onaj profesor iz budi koga razloga ne predaje. Sve to budi u đaštvu uvjerenje, da ni profesori ni javno mnijenje ne drže mnogo do predavanja i do nauke. U sveučilištu ima đaka samo kad su ispiti, kad je izbor odbora za kakovo društvo, kad se dižu potpisi; inače slušateljstva nema. — Zlo je i to, što onda, kada absolvirani pravnik dođe u službu, ne dobiva upute od starijega, nego je prepušten sam sebi. Najgore je to, što je prevladalo mnijenje, da znanje i sposobnosti uopće ne odlučuju kod napredovanja u činovničkoj karijeri, pa mladež već od početka ne nastoji, da sebi pribavi znanje, uz koje bi u činovništvu mogla bolje napredovati.

Izradio je Vrbanić osim toga mnogo manje važnih i za njegovo shvaćanje manje karakterističnih izvještaja i mnijenja o sveučilišnim stvarima. Kao javni redovni profesor bude godine 1905. promaknut u V. činovni razred. Od osnutka sveučilišta bio je član ispitnoga povjerenstva za III. (prije II.) državni ispit gromade sudstvene (iz trgovačkoga i mjenbenoga prava) i za

IV. (prije III.) državni ispit gromade političke (iz upravnoga prava). Poslije smrti profesora Pliverića postao je predsjednikom komisije za I. i II. (pravno-povjesni) državni ispit. I kao član, dotično predsjednik ispitnih komisija bio je, kao i profesor, uvijek na svom mjestu; uvijek je svoje dužnosti vršio savjesno i točno.

Godine 1894. izabrala ga je Jugoslavenska akademija za svoga prvoga tajnika, komu je povjerena uprava i gospodarenje s imovinom akademije. On je i ovaj posao obavljao uvijek vrlo savjesno i točno na korist akademije, tako da je svake godine primao od glavne skupštine priznanje i „zahvalu za točno i u svakom pogledu uzorno vođenje njezinih financijskih posala“. Tajnik akademije ostao je Vrbanić do svoje smrti. — Kao tajnik akademije dao si je osobito mnogo truda, da akademija pristupi izdavanju „Zbornika za narodni život i običaje“, jer je znao vrlo dobro, kako je upravo nužno poznavanje vlastitoga naroda u njegovu sukromnom životu i običajima, u duši njegovoj intimnoj.

Vrbanić bio je nadalje ponovno izabran gradskim zastupnikom u Zagrebu, pa je i kao takav razvio veliku djelatnost. Godine 1891. izabrala je skupština dioničara Prve hrvatske štedionice u sjednici od 25. travnja članom ravnateljstva; poslije bio je član upravnoga vijeća štedionice, a konačno i njezin potpredsjednik.

* * *

Kako navedosmo, za saborsku periodu 1892.—97. nije Vrbanić prema zaključku nezavisne narodne stranke uopće kandidirao. Godine 1897., iza kako je došlo do koalicije između nezavisne narodne stranke i stranke

prava, Vrbanić je opet kandidirao, pa bude izabran u svom nekadašnjem izbornom kotaru Novigrad-Virje. Za tih izbora došlo je u sabor dosta mnogo opozicionálnih zastupnika; ali su mnogi od tih izbora bili po saboru anulirani, a među njima i Vrbanićev. O izboru ovom mnogo se pisalo i govorilo. Rasprava o prijepornim izborima trajala je od 12. do 23. kolovoza 1897. Sam Vrbanić izrekao je u sjednici od 12. kolovoza 1897. govor, u kom je isticao, kakova su upravni organi sredstva upotrebljavali, da ne bude izabran on, nego njegov protivnik, i kako je protest protiv njegova izbora posredovanjem oblasti podnesen, napose kako je oblast postupala, da sakupi argumente za nevaljanost njegova izbora, pače su protestu priklopljeni i izvorni zapisnici pojedinih upravnih organa; dalje razlaže, kako je oblast istragu vodila, zašto koji od izbornika nije glasovao ili je pače za nj glasovao, te u kakovu su neugodnu položaju bili ti istraženići, i kako oni u listovima na nj opozivaju izjave dane u zapisnike kod oblasti; dalje opisuje, kako je njemu bio zabranjen svaki sastanak s izbornicima, a upravni su organi naprotiv neprekidno radili za protukandidata, pače su njegove izbornike zatvarali. Vrbanić je ipak u prkos anulaciji prvoga izbora ponovno izabran za narodnoga zastupnika kotara novogradskega. Vrbanić je došavši ovako ponovno u sabor, odmah razvio znatnu djelatnost: u sjednici od 9. prosinca 1897. stavio je već dvije interpelacije, jednu: što kr. kot. oblasti izriču po carskom patentu od god. 1854. redarstvene presude na puke prijave općinskih organa; drugu o novo imenovanom načelniku u općini Virje Stjepanu Pokcu. U sjednici od 13. prosinca 1897. stavio je interpelaciju, što je kr. kotarska oblast u Đurđevcu bez razloga zatvorila neku mesnicu.

U sjednici od 15. prosinca govorio je Vrbanić protiv predložene zakonske osnove o produženju financijske nagode s Ugarskom. U svezi s tim govorom napisao je već naprijed pomenuti „Osvrt na financijalnu nagodu između Ugarske i Hrvatske“. U istoj sjednici stavio je interpelaciju, što neki ovrhovoditelj imovne općine đurđevačke obavlja u općini Virju funkciju redarstvenoga organa. U sjednici od 20. prosinca 1897. stavio je opet interpelaciju, što pravoužitnici imovne općine đurđevačke ne dobivaju ogrijevno drvo, koje im pripada. U sjednici od 10. siječnja 1898. interpelirao je opet, što su bez razloga uhićeni njegovi izbornici Mijo Talan i Stjepan Vedriš; u sjednici od 15. siječnja 1898. interpelirao je, što je mnogobrojno čestito seljaštvo iz općine novi-gradske bez razloga stavljeno pod redarstveni nadzor; u sjednici od 29. siječnja interpelirao je o zaključku imovne općine đurđevačke, kojim se koncesioniranoj željeznici Bjelovar - Virovitica dopušta predujam od 10.000 for. U sjednici od 31. siječnja 1898. držao je opet dug govor protiv predloženoga proračuna za godinu 1898.; u njemu oštro osuđuje tadašnju upravu zemlje, jer da joj je glavna svrha podupiranje i korteširanje za vladinu stranku na sve moguće načine. U sjednici od 7. veljače 1898. govorio je o prijedlozima, da se podnese nova zakonska osnova za uređenje seoskih općina. Kod specijalne debate o proračunu za godinu 1898. govorio je kod stavke „srednja učilišta“ u sjednici od 8. veljače 1898. za povećanje plaće srednjoškolskim profesorima. U sjednici od 9. veljače 1898. stavio je interpelaciju, što je kr. kotarska oblast u Brodu kapelana Martina Kirhmajera obijedila buntovnikom, i interpelaciju, da se listovi i poštanske pošiljke imadu strankama davati bez svake odvlake.

U sjednici od 1. ožujka 1898. govorio je Vrbanić o verifikaciji svoga ponovnog izbora; pri tom iznosi upravo užasne stvari o utjecanju upravnih organa. da se osujeti njegov izbor. Svršava taj za spoznaju onoga doba značajni govor riječima : „Ja, visoki sabore, ovaj put ne ću se pozivati niti na vaše pravdoljublje, niti na vašu uvidavnost. Ja sam, visoki sabore, to učinio kod zadnje moje verifikacije, ali žalibože moj apel nije imao nikakve koristi. Ponovni izbor dokazao je vam, da sam ja imao pravo. Narod je uz sva nasilja javnih oblasti oprovgao vaš zaključak. Ja ne želim, da se to dogodi još jedan put, jer ja vama opet kažem, koliko sam god vaš politički protivnik, to ipak držim, da nije uputno, da se ovakovim postupkom snizuje ugled hrvatskoga sabora, te da se narodu opet po drugi put dade zgoda, da svojim ponovnim izborom desuavira sabor. Ja vam, gospodo, otvoreno kažem, ako vi moj izbor ponovno dokinete i ja se podvrgnem drugom izboru, da ćete doći i opet u priliku, da ponovno moj izbor uništite, i tako možete raditi od godine do godine. Narod će i kod ovoga trećeg izbora biti spreman na muke i patnje; ali nemojte zaboraviti, da su te muke prevršile svaku mjeru, te da treba samo jedna kaplja. dok bude čaša prepuna. Ja kao patriota, kao čovjek. kao prijatelj mira i reda, kao kršćanin toga ne želim; ja sam dosada u tom pogledu učinio sve, što sam mogao, da se ta čaša ne prepuni, te da ne prekipi. Za ono, što će se u napredak dogoditi, ja stoga otklanjam svaku odgovornost; a vi, gospodo, izvolite suditi, kako vam drago!“ — Izbor Vrbanićev ovaj put nije bio anuliran, nego je samo bio prijepornim proglašen time, da se ima izaslati istražno povjerenstvo, koje će pronaći, da li navodi protesta stoje, pa su i u sjednici od 5. ožujka 1898. izabrani u to istražno povjerenstvo narodni za-

stupnici prof. dr. Al. Egersdorfer i A. Zubović; no do same istrage i anuliranja nije ipak došlo; i tako je Vrbanić ostao, kako mu je poslije kotarski predstojnik koprivnički pisao, „neverificirani“ narodni zastupnik do konca te saborske periode.

U saborskoj sjednici od 16. siječnja 1899. stavio je Vrbanić posebni prijedlog, da vlada u provedbi zakona o izbornom redu izdade posebnu naredbu, kojom bi se ograničio utjecaj kotarskih oblasti na sastav izbornih listina, i kojom bi se dale garancije, da će izborne listine doista biti sastavljene prema zakonu. Do naredbe takove nije ipak došlo. — U sjednici od 19. siječnja 1899. govorio je opet protiv predloženoga proračuna; u tom govoru ponovno je iznio mnogobrojne primjere, kako da upravni organi protivpropisno upotrebljuju svoju vlast za podupiranje vladine stranke, i kako da je pored toga čitava uprava bar u bjelovarskoj županiji demoralizovana. — U sjednici od 21. siječnja 1899. stavio je opet interpelaciju o zaplijeni povremenoga časopisa „Podravec“; u sjednici od 28. siječnja 1899. podastro je interpelaciju o štetama, koje je pretrpjelo žiteljstvo hrvatske Podravine poradi neuređenih obala rijeke Drave; u sjednici od 1. veljače 1899. interpelaciju poradi uvredljivoga vladanja upravitelja općine Gole spram općinskoga vijećnika i župnika Stjepana Štefanca. U sjednici od 15. veljače 1899. govorio je Vrbanić o iskazu vlade o prekoračenju proračuna god. 1897. U sjednici od 6. prosinca 1899. govorio je protiv zakonske osnove o indemitetu za prvu četvrt godine 1900.; tu je opet govorio o žalosnim prilikama uprave u Hrvatskoj.

Međutim koncem svibnja 1899. sazvaio je Vrbanić svoje izbornike u pojedinim selima svoga izbornoga kotara na pouzdane sastanke; kotarski predstojnik koprivnički nije dopustio držanje tih sastanaka; pa se je tim

povodom Vrbanić u otvorenom listu upravljenom na predsjednika sabora Vasu Gjurgjevića, a otisnutom u „Obzoru“ od 30. svibnja, pritužio protiv toga, što mu je na taj način protuzakonito zapriječen saobraćaj s izbornicima. Na prijavu kotarske oblasti zatražio je nakon toga kotarski sud u Koprivnici od sabora izručenje Vrbanićevo u svrhu progona, jer da se je ogriješio o zakon o pravu sakupljati se; no sabor u sjednici od 15. prosinca 1899. uskratio je taj progon usvojivši Vrbanićevo tumačenje zakona o pravu sakupljati se. — U sjednici od 16. prosinca 1899. stavio je Vrbanić interpelaciju, kojom traži, da se strogo vrše odredbe o izboru za županijsku skupštinu, jer da se na različne načine izbornicima otežava vršenje njihova izbornoga prava.

U sjednici od 9. veljače 1900. stavio je Vrbanić u društvu s nekim drugim zastupnicima prijedlog, da se pozove kr. zemaljska vlada, da podnese osnovu zakona o upravi i nadzoru imovnih općina u bivšoj Vojnoj Krajini; u toj je sjednici on taj svoj prijedlog obrazložio, kako bi nuždan bio taj zakon. Iza kratke rasprave sabor je taj Vrbanićev prijedlog i usvojio. — U sjednici od 22. veljače 1900. držao je opet dug govor o obračunu između kraljevine Ugarske i kraljevina Hrvatske i Slavonije za godinu 1896. U tom govoru i opet je Vrbanić pokazao, da su mu financijski snošaji između Ugarske i Hrvatske poznati kao gotovo nijednome hrvatskomu zastupniku.

U sjednici od 24. studenoga usprotivio se proglašenju zakonskoga članka VII. iz godine 1900. zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga sabora, jer se tim člankom činovnici državne željeznice rješavaju svih općinskih tereta, a takovom odredbom vrijeđa se nagodom osigurana autonomija Hrvatske. U sjednici od 12. prosinca 1900. inter-

pelirao je, zašto nije željeznička postaja Gola određena kao postaja za tovarenje stoke; u sjednici od 14. prosinca 1900. govorio je protiv predložene zakonske osnove o uređenju šumarsko-tehničke službe u Hrvatskoj i Slavoniji.

Godine 1901. bude hrvatski sabor nenadano raspušten, i raspisani budu novi izbori. Kod tih izbora došla je opozicija u dosta neznatnom broju u sabor; među izabranim opozicionalnim zastupnicima bio je i Vrbanić. Nije bio doduše izabran u svom predašnjem izbornom kotaru novogradskom. Ovaj put bude njegov izbor odmah ovjerovljen, pače bude izabran u odbor za sastav adrese i u odbor za unutarnju zemaljsku upravu.

U sjednici od 10. prosinca 1901. govorio je protiv osnove adrese, koju je predložio odbor, a za adresu, koju su predložili dr. Marijan Derenčin i drugovi. U sjednici od 14. prosinca 1901. stavio je interpelaciju, zašto je obustavljeno utjerivanje prinosa za javne radnje od činovnika kr. ugarsko-hrvatskih državnih željeznica. — U saborskoj sjednici od 18. siječnja 1902. ponovio je svoj prijedlog stavljen već u sjednici od 16. siječnja 1899., da vlada izdade naredbu, kojom bi se osigurala čistoća izbora; prijedlog taj ustupljen je u sjednici od 20. siječnja 1902. odboru za unutarnju zemaljsku upravu, a da do naredbe i opet nije došlo. U sjednici od 28. siječnja 1902. podnio je prijedlog, da se izabere odbor od devet lica, koji bi imao ispitati povrede državopravne nagode.

U sjednici od 4. veljače 1902. bude izabran članom regnikolarne deputacije za sklopljenje nove financijske nagode; kao član ove deputacije, premda je preporučivao financijsku samostalnost Hrvatske, ipak je svojim temeljitim poznavanjem financijskih snošaja između Hrvatske i Ugarske bitno utjecao na sastav nove finan-

cijske nagode. Kao član ove regnikolarne deputacije izradio je i separatan votum uz nuncij većine hrvatske regnikolarne deputacije od 18. veljače 1902.; u tom je votumu živo zagovarao financijsku samostalnost Hrvatske i Slavonije.

U saborskoj sjednici od 6. veljače 1902. govorio je Vrbanić protiv predložene zakonske osnove o preustrojstvu kr. gospodarskoga i šumarskoga učilišta u Križevcima, jer će za naše prilike i potrebe tako preuređeno to učilište biti preskupo, dok je narodu nužna niža gospodarska naobrazba. — U sjednici od 1. prosinca 1902. govorio je protiv predložene zakonske osnove o indennitetu za doba od 1. siječnja do 1. srpnja 1902. U sjednici od 10. prosinca 1902. stavio je interpelaciju o provođenju zakona o pravu sakupljati se.

Međutim došla je i burna godina 1903. U saboru se radilo malo, glavno su bile demonstracije i nemiri na ulicama gradskim i bune po selima. Opozicija u saborskim raspravama, izakako su u sjednici od 18. lipnja 1903. bili isključeni zastupnici Tuškan, Harambašić i Vinković, uopće nije učestvovala; a sabor je primio bez rasprave i zakonsku osnovu o indennitetu. Za ulične pak iskaze nije bio Vrbanić nikada, i nije na njih utjecao. Dne 9. kolovoza 1903., kad su nemiri već prestali, a prilike se promijenile, sazvao je Vrbanić svoje pregradske izbornike u Rogatac, da im položi račun o svom djelovanju u saboru. Tu već reče on: „Nastojanje naše danas u prvom redu ne bi smjelo ići za drugim, nego da se što izdašnije otvore putovi razvitku narodnih sila na kulturnom i gospodarskom polju u okviru državnom pravnom, koji postoji; da se vodi uporna borba, za učvršćenje i proširenje onih ustavnih prava, koja nam ne sprečava ni današnji državnom pravni položaj; za slobodu štampe, za slobodu sastajanja, za slobodu izbora

i proširenje izbornoga prava, i što je od osobite važnosti: za valjanu i dobru upravu.“ Time je on postavio u glavnom načela, koja su poslije bila najaktuelniji dio programa hrvatsko-srpske koalicije.

Kad je sabor pod novim banom grofom dr. Teodorom Pejačevichem opet počeo raditi, vidimo Vrbanića opet pri poslu. U saborskoj sjednici od 16. prosinca 1903. stavio je on i obrazložio prijedlog, da se stvori zakon o porabi imena za pojedine općine i druga mjesta, zato, da se ne budu mogla hrvatskim mjestima nametati mađarska i druga tuđa imena. Prijedlog taj otpučen je u sjednici od 17. prosinca 1903. pravosudnom odboru. — U sjednici od 18. prosinca 1903. govorio je protiv predložene osnove o indemitetu za dobu od 1. siječnja do 31. ožujka 1904., a u sjednici od 12. siječnja 1904. govorio je protiv zakonske osnove o produženju financijske nagode s Ugarskom. U sjednici od 25. siječnja 1904. stavio je interpelaciju o utjerivanju tecivarine II. razreda: u sjednici od 28. siječnja govorio je protiv predložene zakonske osnove o proračunu za godinu 1904., razlažući, da se ni pod novom vladom prilike u zemlji nijesu znatno promijenile. U sjednici od 9. studenoga 1904. stavio je prijedlog o preinaci nekih ustanova zakona o pučkoj nastavi, da se zapriječi otuđivanje, napose pomađarivanje autohtonoga pučanstva po mađarskim i njemačkim školama. U sjednici od 29. studenoga 1904. govorio je protiv predložene zakonske osnove o financijskoj nagodi, upozorio je na sve zle strane te nagode, napose kako se njome odobrava onakovo krivo tumačenje nagode, kakovo su Mađari uveli u financijskim stvarima; protiv predložene osnove preporučivao je on potpunu financijsku samostalnost.

U sjednici od 23. siječnja 1905. govorio je opet protiv predložene zakonske osnove o proračunu za godinu 1905., napose istakao je mnoge povrede nagode s ugarske strane, na koje da vlada i saborka većina nikako ne reagira, nego ih svojom šutnjom odobrava. U sjednici od 11. veljače 1905. govorio je o zakonskoj osnovi o uređenju beriva činovnika i službenika, pa je pri tome isticao, da bi valjalo urediti i povisiti beriva pučkoga učiteljstva. U sjednici od 13. studenoga 1905. govorio je povodom neke peticije o tome, da bi apsoluti šumarske akademije imali biti uspoređeni s apsolutima drugih šumarskih akademija, pa da bi se kao takovi u prvom redu imali namještati u državnoj službi. U sjednici od 13. studenoga 1905. govorio je o obustavi izbora u Koprivnici; u sjednici od 23. studenoga 1905. govorio je opet protiv predložene zakonske osnove o proračunu za godinu 1906.; u specijalnoj debati o proračunu govorio je napose u sjednici od 9. prosinca 1905. na stavku „prinos narodno-gospodarskim svrhama“ ponovno o šumarskoj akademiji u Zagrebu, kojoj Mađari ne će da priznaju ravnopravnost s akademijom u Šéav-nici; u istoj sjednici govorio je i o prinosu za zemaljsko hrvatsko kazalište u Zagrebu. U sjednici od 12. prosinca 1905. govorio je o zakonskoj osnovi „o vjeroispovjednim odnosima“. istakao je neke nedostatke te osnove i izrazio bojazan, da će ta osnova samo izazvati smutnju među različnim vjeroispovjestima, no jer se izjavio spreman glasovati za tu osnovu sam nadbiskup, završio je Vrbanić, da će i on za nju glasovati. U sjednici od 15. siječnja 1906. govorio je o izvještaju imunitetnoga odbora na zamolbu kr. sudbenoga stola u Zagrebu za izrudžbu narodnih zastupnika dr. Bože Vinkovića, dr. Augusta Harambašića i Grge Tuškana u svrhu progona poradi veleizdaje: tumačio je, kako sud griješi, kad

traži izručenje narodnih zastupnika zbog izjava danih u saboru, pa kako bi pogubnim posljedicama moglo rodit, ako se sudu njegova molba ne vrati uz pouku, da narodni zastupnici ne odgovaraju sudovima za izjave dane u saboru.

* * *

Kako već rekosmo, Vrbanić bio je i ponosio se time, da je „stari obzoraš“, premda je već godine 1893. istupio iz redakcionoga odbora „Obzora“ i iz ravnateljstva Dioničke tiskare, koja je izdavala časopis „Obzor“. O tom piše sam Vrbanić, da je istupio, kad je „Obzor“ počeo osobno zadirkivati u odjelnoga predstojnika dr. Isu Kršnjavoga, pa je ovaj poručio Vrbaniću: ne bude li „Obzor“ prestao s napadajima, da će osvetiti te napadaje na Jugoslavenskoj akademiji. Vrbanić je tim povodom tražio, da „Obzor“ obustavi te napadaje, ali sa svojim prijedlogom nije uspio, nego je naprotiv „Obzor“ u broju od 16. ožujka 1893. iznio cijelu tu stvar na javnost. Vrbanić je na to istupio iz redakcionoga odbora „Obzora“ i iz ravnateljstva Dioničke tiskare. — Uza sve to Vrbanić je i dalje, makar i rjeđe, ali ipak kojiput pisao u „Obzor“, pa mu je za skupštine neodvisne narodne stranke godine 1894. i povjereni referada o civilnom braku.

Kao „stari obzoraš“ kandidirao je Vrbanić i godine 1897. i godine 1901. zajedno s drugim članovima sjedinjene opozicije. Odgojen u nabožnom duhu nije mogao odobriti, kada je „Obzor“ za uređivanja Pasarićeva krenuo nekuda antiklerikalnim i osobito liberalnim pravcem. Često je Vrbanić znao reći, da novi „Obzor“ (Heimerlov i Dežmanov) nije više njegov stari „Obzor“, uz koji je on pristajao. Kao što je osuđivao taj anti-

klerikalni pokret, tako isto je osuđivao i klerikalni pokret i osnutak nove klerikalne stranke (tako napose u svom govoru o financijskoj nagodi u saborskoj sjednici od 29. studenoga 1904.). — Kad je početkom godine 1903. došlo do potpune fuzije stare „neodvisne narodne stranke“ i domovinaške frakcije „stranke prava“ u jednu stranku pod imenom „hrvatske stranke prava“, nije on kao „stari obzoraš“ htio stupiti u tu novu stranku, nego je ostao izvan stranaka, premda je u svemu živo podupirao tu novu „hrvatsku stranku prava“. — Premda je osuđivao antiklerikalni pravac nove „napredne stranke“, ipak se on — jer je ona, kao što je on već odavna, radila više za realnu politiku, a stranka prava više za idealnu — u mnogome slagao s tom strankom; poradi toga se događalo, da mu je sa strane „čiste stranke prava“ često bilo dobačeno, da je „pokretaš“.

Kad se je godine 1905., gledom na opreku između vladine „liberalne stranke“ i koalirane opozicije u Ugarskoj, pokrenulo u nas pitanje: ne bi li se opozicionalne stranke u Hrvatskoj upustile u pregovore s koaliranom opozicijom u Ugarskoj, napose u pogledu sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, odlučila je „hrvatska stranka prava“, da nju u pregovorima s dalmatinskim strankama mjesto tada već bolesnoga dra. Marijana Derenčina zastupa uz drugu dvojicu (Harambašića i Zagorca) Vrbanić. Početkom mjeseca rujna 1905. sastali su se izabranici (iz Hrvatske i Dalmacije) za usmene pregovore u Opatiji. Već je tu Vrbanić tražio kao prvi uvjet dogovora s mađarskom koalicijom, da se ona obveže, dođe li na vladu: da će se „najodlučnije pobrinuti za točnu provedbu onih ustanova nagodbenoga zakona, koje zajamčuje kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji na njezinu teritoriju izključivu porabu hrvatskoga službenoga

jezika kod svih zajedničkih ureda (§§ 65.—66. nagode); da će se prema § 46. nagode kod zajedničkih ureda na teritoriju Hrvatske i Slavonije namjestiti sinovi kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije . . .“ U tom pravcu imala bi mađarska koalicija odlučiti: „a) da se na svim zajedničkim uredima na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije mjesto nijemih grbova, gdje oni postoje, odnosno dvojezičnih ili samo mađarskih napisa namjeste grbovi s hrvatskim napisom, odnosno table s takovim napisom; b) da se kod svih zajedničkih oblasti na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije, razumijevajući ovdje i državne željeznice, za vanjsko i unutarnje uređivanje odredi kao službeni jezik hrvatski ili srpski; c) da se kod svih zajedničkih oblasti na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije, dakle i kod državnih željeznica, postupice i koliko to bude dopuštala služba i stručna vještina, pod kojom se ipak ne razumijeva znanje mađarskoga jezika, namjeste svi činovnici iz reda pripadnika kraljevine Hrvatske i Slavonije; d) da se u svrhu što skorije provedbe zahtjeva pod c) prizna svim stručnim ispitima na kojem javnom zavodu u Hrvatskoj i Slavoniji ono isto pravo, koje im priznaje za svoj djelokrug i kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, a pokraj toga da se na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije osnuje najmanje jedna hrvatska domobranska kadetska škola, te dovoljan broj škola s hrvatskim nastavnim jezikom za stručne poštarske, brzojavne i željezničke činovnike i namještenike; e) da se upozore sve zajedničke oblasti u Hrvatskoj i Slavoniji te c. i kr. zajedničko ministarstvo rata, da zak. članak IV.—1898. o imenima općina i inih mjesta nije i dan kao zakon zajednički, te da se stoga njegova valjanost ne proteže na teritorij kraljevine Hrvatske i Slavonije, za koji je sličan zakon nadležan stvoriti samo sabor kra-

ljevine Hrvatske i Slavonije“. Ako li tadašnja mađarska koalicija ipak ne bi došla do vlade, imade se obvezati, da će i kod vlade i u saboru uvijek ove zahtjeve hrvatske podupirati. Istom izakako bi mađarska koalicija prihvatila ove zahtjeve, imali bi se Hrvati upustiti u dalje pregovore, „izgraditi zgradu za trajni i iskreni sporazumak između kraljevine Ugarske te Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. No jer se držalo, da je sve ono, što ovdje Vrbanić traži, zajamčeno već nagodom, i jer se taj prijedlog stegnuo na stanje u Hrvatskoj, bude prijedlog u tim opatijskih pregovorima odbijen; tako isto bude zabačen i prijedlog Vicka Milića, te bude konačno prihvaćen prijedlog dr. Trumbića; iz toga prijedloga je nastala glasovita „riječka rezolucija“ od 3. listopada 1905. — Dne 19. veljače 1906. imali su doći na Rijeku s obzirom na tu rezoluciju izaslanici mađarske koalicije; prije toga, 16. veljače 1906., sastali su se Hrvati i Srbi na pretkonferenciju, na kojoj se imao uglaviti postupak spram mađarskih izaslanika. Vrbanić je ostao kod svoga prijedloga stavljena već u rujnu 1905. u Opatiji; i ovaj put bude taj prijedlog zabačen. Većina bila je naime protiv toga prijedloga dijelom bojeći se, da bi Mađari pored tih zahtjeva prekinuli svake dalje pregovore, dijelom držeći, da se time premalo traži. Budući da se Vrbaniću činilo, da će čitava pretkonferencija krenuti krivim pravcem, to već 17. veljače 1906. u jutro otide iz Rijeke obavijestivši predsjednika te pretkonferencije dr. Peru Čingriju, da kod daljih konferencija ne će sudjelovati. — Svoj prijedlog priopći Vrbanić u „Obzoru“ od 25. veljače 1906. i dodade mu obrazloženje. U ovome ističe, kako je već u rezoluciji (od 3. listopada 1905.) rečeno, da će se udariti temelji trajnomu sporazumku između mađarskoga i hrvatskoga naroda samo točnim i strogim vršenjem prava hrvatskoga naroda, koja su

sadržana u hrvatsko-ugarskoj nagodi, i promjenom snošaja, koji idu u područje posala, što su sada zajednički Hrvatskoj sa Ugarskom, kao i sa zapadnom polom monarhije, tako da hrvatskom narodu bude obezbijeđen samostalni politički, kulturni, financijski i opći gospodarski opstanak i napredak. Poradi toga morali bi hrvatski izaslanici, prije nego li se upuste u dalje pregovore, tražiti, da se izglade one nesuglasice između Ugarske i Hrvatske, koje najosjetljivije vrijeđaju čuvstvo i osjećaje hrvatskoga i srpskoga naroda, a koje su bile uvijek povodom najžešćih i najtrajnijih razmirica između Ugarke i Hrvatske. Samo bude li zajamčeno, da će se izgladiti te nesuglasice, moći će se raspršiti sumnja u iskrenost i ozbiljnu volju odličnih predstavnika ugarskoga naroda i ucijepiti vjera, da će narod hrvatski i srpski naći kod odlučnih faktora u Ugarskoj poštovanje zakonjenih svojih prava i slobode svoje. Istina je doduše, da je ono, što Vrbanić u prvom redu traži, uzakonjeno u nagodi; ali, veli on dalje, uza svu jasnoću odredaba sadržanih o tome u nagodi, odredbe se te već od početka neprestano vrijeđaju i krše. S hrvatske strane nastojalo se već rano, da se zapriječe kršenja tih odredaba. No svi su ti pokušaji ostali bez uspjeha; bude li sada zajamčeno, da će se izgladiti te nesuglasice, moći će se utrti put trajnomu sporazumku između Ugarske i Hrvatske. — U dalje konferencije Vrbanić nije utjecao, pa nije ni stupio u koaliciju opozicionih stranaka koja je nastala na temelju riječke rezolucije.

Hrvatsko-srpska koalicija, poznavajući njegov rad, ipak ga je već kod općih izbora u svibnju 1906. postavila za kandidata u njegovu predašnjem izbornom kotaru (u Pregradi), ali je na izboru propao protiv kandidata čiste stranke prava dr. Vuka Kiša. Dobivši koaliciona opozicija relativnu većinu u saboru, bio je,

kako se onda pripovijedalo, Vrbanić pače kandidat njezin za podbansku stolicu; ali je, kako se veli, na zahtjev čiste stranke prava poslije odustala od te kandidacije. No zato, čim se ispraznio zastupnički mandat u Varaždinu, ponudila je Vrbaniću taj mandat, i on je uz veliko slavlje čitavoga Varaždina 28. lipnja 1906. izabran za narodnoga zastupnika. Tako je Vrbanić, iza kako je po sedmi dotično osmi put postao članom sabora, iza kako je uz neke prekide trideset godina sjedio u tomu saboru, a da nije odstupio od svojih načela, ipak postigao to, da je makar i na dosta kratko vrijeme mogao podupirati vladu, da je vlada bila prema njegovim željama i da je on postao članom saborske većine. Ali i kao takav ostao je Vrbanić agilan kao i prije. Već u jednoj od prvih saborskih sjednica (od 20. studenoga 1906.) obnovio je on svoju osnovu zakona o nazivlju općina i prebivališta u Hrvatskoj i Slavoniji, koji je odmah upućen odboru za unutarnju zemaljsku upravu. A taj je ovaj put Vrbanićev prijedlog primio i predložio ga saboru, koji ga je u sjednici od 20. i 21. ožujka 1907. primio, te je poslije i sankcioniran po Njegovu Veličanstvu kao zakon od 29. travnja 1907. Poslije (dekretom banovim od 29. veljače 1908. br. 846/pr.) bude imenovan i članom zemaljskoga povjerenstva za nazivlje općina, koje je povjerenstvo ustrojeno s obzirom na taj zakon.

U sjednici od 20. studenoga 1906. govorio je nadalje s oduševljenjem za osnovu novele tiskovnomu zakonu, kojom se za tiskovne delikte uspostavlja porota i osigurava sloboda tiska. U sjednici od 22. studenoga 1906. govorio za odborov prijedlog o verifikaciji nekih izabranih narodnih zastupnika. U sjednici od 30. studenoga govorio je opet za predloženu zakonsku osnovu za zaštitu slobode izbora, o kojoj se on za predašnjih

saborskih perioda toliko tužio da je nema. U sjednici od 7. prosinca 1906. govorio je za odborovu adresu; a kad je poradi te adrese čista stranka prava poduzela u saboru opstrukciju, Vrbanić je u sjednici od 4. veljače 1907. podnio ispravak na one riječi adrese, kojima je čista stranka prava najviše prigovarala, pa se s tim ispravkom zadovoljila saborska većina, a čista stranka prava napustila opstruiranje. U saborskoj sjednici od 11. prosinca 1906. govorio je za osnovu o idemnitetu vladi za doba od 1. siječnja do 1. travnja 1907. i razložio, zašto imade povjerenja u novu vladu i koliko se ona razlikuje od predašnjih. U sjednici od 13. ožujka 1907. govorio je o luknarskom pitanju; u sjednici od 14. ožujka 1907. o uređenju evangeličke crkve u Hrvatskoj. U saborskoj sjednici od 16. ožujka 1907. govorio je o prijedlogu dr. Josipa Franka i drugova, da se povisi tangenta za Hrvatsku i prije izminuća nove financijske nagode i da se za tu svrhu izaberu kraljevinski odbori.

Kao član saborske većine bio je Vrbanić u sjednici sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 26. ožujka 1907. izabran i u zajednički ugarsko-hrvatski sabor. Tu je doskora došla na dnevni red zakonska osnova službene pragmatike za činovnike i namještene na kr. ugarskim državnim željeznicama. A jer se u toj osnovi među ostalima odredilo, da se kao činovnička i namještenička kvalifikacija traži znanje mađarskoga jezika i na teritoriju Hrvatske i Slavonije, zabunila je ova osnova čitavo javno mnijenje u Hrvatskoj. Sada se počelo uviđati, da je Vrbanić imao pravo, kad je kod stvaranja riječke rezolucije tražio, da se u prvom redu zajamči, da će se točno vršiti odredbe nagodbenoga zakona o jeziku na teritoriju Hrvatske i Slavonije osobito kod državnih željeznica. No on se nije držao uvrijeđenim, što je tada bio zabačen njegov prijedlog,

nego je sada i opet prvi istupio na obranu svoga materinskoga jezika. U zajedničkom saboru od 5. lipnja on je prvi od hrvatskih zastupnika govorio protiv predložene zakonske osnove o službenoj pragmatici za željezničare. U govoru razložio je čitavu povijest borbe, što su je Hrvati počevši od godine 1790. vodili protiv Mađara za svoj materinski jezik; razložio je, kako su plod te borbe odredbe sadržane u ugarsko-hrvatskoj nagodi, i kako je tu nedvolumno određeno, da na teritoriju Hrvatske i Slavonije u svim državnim uredima jest samo hrvatski službeni jezik, pa kako tu odredbu nagode nema pravo mijenjati zajednički sabor, nego bi ju mogli promijeniti novom nagodom samo oba sabora na osnovu sporazuma kraljevinskih odbora izaslanih s jedne i s druge strane. Tek poslije Vrbanićeva govora slijedili su drugi govori hrvatskih zastupnika u zajedničkom saboru protiv pomenute zakonske osnove: započela se t. zv. hrvatska opstrukcija u zajedničkom saboru, u koju Vrbanić nije više utjecao.

Od to doba vidimo gdje je Vrbanić svakom zgodom, dok nije teško obolio, u zajedničkom saboru prihvatio riječ, kad se je radilo o stvarima važnim i za Hrvatsku. Tako je u saborskoj sjednici od 5. studenoga 1907. govorio protiv zakonske osnove o indemitetu vladi; dokazivao je, kako je Hrvatska prikraćivana u dohocima, kako se za Hrvatsku gotovo ništa ne investira i t. d. U sjednici od 29. studenoga 1907. govorio je protiv predložene zakonske osnove o inartikulaciji nagode između Ugarske i Austrije; prigovara pojedinim stavkama te nagode, u kojima se vrijeđa hrvatsko-ugarska nagoda iz godine 1868.; dokazuje, kako je predložena nagoda s financijskoga gledišta nepovoljna za Hrvatsku. U sjednici od 9. svibnja 1908. govorio je protiv zakonske osnove o državnom proračunu za godinu 1908.;

u tom je govoru i opet izložio, kako je snošaj Hrvatke spram Ugarske vrlo nepovoljan. U sjednici od 20. tudenoga 1908. govorio je opet protiv zakonske osnove državnog proračunu za godinu 1909.; prikazao je, kako se u službenim spisima zajedničkoga ministarstva a trgovinu Hrvatska denuncira i ponizuje, i kako je eljeznička tarifalna politika štetna za Hrvatsku, i t. d. U sjednici od 22. siječnja 1909. govorio je opet protiv predložene zakonske osnove o poreznoj reformi pokazao je, kako se ta osnova sastavljala bez sva-oga obzira na osobite prilike u Hrvatskoj, pa da će to nepovoljno djelovati u Hrvatskoj; tužio se je, ako Mađari pokazuju malo shvaćanja za tužbe Hrvata protiv povrede nagode, pa se tako rađa u Hrvatskoj samo sve veće nepovjerenje. O samom bankovnom pitanju izdao je mjeseca listopada 1908. poseban memorandum, koji je, kako naprijed pomenusmo, otisnut i u Mjesečniku pravnikačkoga društva u Zagrebu“ za godinu 1909. br. 2—5.

Uopće, kroz kratko vrijeme, što je Vrbanić bio članom zajedničkoga sabora, razvio je on u tom saboru liku djelatnost, koliku, može se reći, otkako nagoda postoji, nije nijedan drugi zastupnik Hrvatske i Slavonije. Na žalost bila su takova vremena, te njegovi govori nijesu imali pozitivnoga uspjeha; no imali su veliki pobjeh u tome, što se čula hrvatska riječ i hrvatska žaloba u zajedničkom saboru pred širim forumom.

Već koncem godine 1907. bio je hrvatski sabor, u koji su se polagale tolike nade, raspušten. Početkom godine 1908. raspisani su ponovni izbori; na tim je izborima hrvatsko-srpska koalicija iznijela potpunu pobjedu; zapravo nijedan vladin izvanstranački kandidat nije izabran. Kao član hrvatsko-srpske koalicije bio je među ostalima ponovno u Varaždinu izabran i Vrbanić.

No sabor bude odmah poslije prve sjednice odgođen, a da se prije smrti Vrbanićeve nije više ni sastao. Na njegovo mjesto izabran bude u Varaždinu prema paktu koalicije s banom Tomašićem godine 1910. profesor dr. Julije Rorauer.

Iz doba izborne borbe godine 1908. potječu i Vrbanićevi članci u „Obzoru“ br. 36. i d. *„Banov financijski program“*.

Mjeseca lipnja 1909. oboli Vrbanić, inače uvijek krepak i zdrav, od vrbanca; i kad se je već činilo, da je bolest njegova krenula na bolje, najednom se sve preokrene i on za nekoliko dana umre, dne 26. kolovoza 1909.; pokopan bude u nedjelju 29. kolovoza 1909. poslije podne. Sprovod njegov, kakova Zagreb nije tako skoro vidio, pokazao je, kako čovjek karakteran i dosljedan, makar i nije nikada čeznuo za slavom, može svojim ustrajnim i požrtvovnim radom pribaviti sebi simpatija u najširim slojevima, pa i u samih političkih protivnika. Nad grobom Vrbanićevim govorili su u ime Jugoslavenske akademije akademik profesor dr. August Musić, u ime profesorskih zborova hrvatskoga sveučilišta dr. Julije Rorauer, u ime đaka hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu Ivan Novak, u ime sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bivši predsjednik dr. Bogdan Medaković, u ime grada Varaždina, Vrbanićeva izbornog kotara, dr. Pero Magdić.

* * *

Prigodom njegove smrti donijeli su kratak njegov životopis ili bar podatke o njegovu životu svi politički časopisi u Hrvatskoj; napose „Obzor“ kroz više brojeva; varaždinske „Naše Pravice“, „Pokret“, „Novi Srbobran“, „Narodne Novine“, „Novosti“, „Agramer

Tagblatt“, „Agramer Zeitung“, osječka „Narodna Obrana“, „Hrvatska Sloboda“, „Hrvatsko Pravo“; dalje zadarski „Narodni List“ iz pera spljetskoga načelnika V. Milića; spljetska „Sloboda“; tršćanska „Edinost“; sofijski „Български търговски вѣстникъ“; praška „Union“ iz pera privatnoga docenta dr. M. Zobkova itd. itd. Osobito opsežan životopis donio je zagrebački beletristički časopis „Prosvjeta“ u broju 18. god. 1909. iz pera Branimira Brusine; opsežan životopis donio je i „Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu“ u broju 10. godine 1909. iz pera prof. Josipa Šilovića. — Već prije njegove smrti donio je kratak životopis sa slikom beletristički časopis „Vienac“ u broju 4. god. 1888.; dalje dolazi njegov životopis i slika u „Albumu zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća“ od Milana Grlovića. Prigodom Vrbanićeve 60-godišnjice napisao je dosta opsežan životopis i prof. Karel Kadlec u časopisu „Slovanský Přehled“, godine 1908. (str. 20. itd.). Životopis Vrbanićev dolazi u českom enciklopedijskom riječniku Ottovu „Slovníku naučnom“. — Mnogo podataka iz njegova života donosi njegov brat dr. Juraj Vrbanić u jubilarnom broju „Obzora“ od 1. siječnja 1910.

* * *

Konačno mnijenje o Vrbanićevu političkom djelovanju danas je teško stvoriti, a napose je teško danas odlučiti, da li je uz prilike, koje su postojale, za Hrvatsku bila bolja politika ove ili one stranke. No svakako se ima Vrbaniću priznati, da je u svojoj politici bio dosljedan. On je bio „obzoraš“, dok su još Mrazović, Vojnović, Derenčin i t. d. bili članovi narodne stranke; ostao je „obzoraš“, kad su Mazzura, Neumann, Pinterović i t. d. postali članovi „hrvatsko-srpske koalicije“. — On je

*

s hrvatsko-ugarskom nagodom, ma da ju je i pobijao, uvijek računao kao sa zakonom, i tražio je, da Hrvatska potpuno iscrpe one probiti, koje ta nagoda može dati (napose u pogledu čistoće izbora, slobode tiska, slobode sastajanja, slobode sudstva, valjane i poštene uprave, sačuvanja narodnoga karaktera na polju nastave i bogostovlja i t. d.); dalje tražio je, da se i s ugarske strane odredbe sadržane u nagodi točno provode osobito u jezičnom pitanju; tražio je, da se uklone sve povrede nagode; konačno tražio je, da se ta nagoda popravi napose u financijsko-gospodarskim pitanjima. I tomu svojem programu ostao je dosljedan od početka do kraja; borio se bez obzira na političku stranku i protiv onih, koji su se manjim zadovoljavali, i protiv onih, koji su više tražili. Imao je stoga protivnika i s jedne i s druge strane; jedni su mu prigovarali radikalizam, drugi popustljivost. Ali on je uvijek bez obzira na prigovore i lične napadaje stupao svojim putem. — Držeći se pak svojih načela nastojao je čitavu stvar vrlo točno i temeljito proučiti. Poradi toga osobito u poznije vrijeme nije bilo u Hrvatskoj politika, koji bi tako dobro poznao sve povrede nagode s ugarske strane, napose u jezičnom pogledu; gotovo nije bilo politika u Hrvatskoj, komu bi bili financijski odnošaji između Hrvatske i Ugarske tako dobro poznati, kao njemu. On se trudio, da sve te povrede nagode, da čitav financijski snošaj Hrvatske spram Ugarske što bolje osvijetli; to su mu priznavali i njegovi politički protivnici. Poradi toga, premda je bio nekuda izvan stranaka, njega je visoko cijenila i „hrvatska stranka prava“ i „hrvatsko-srpska koalicija“.

Kao što je bio ozbiljan i konservativan duh na političkom polju, tako je isto bio on ozbiljan i konservativan na polju znanstvenom. Poradi dogmatizma i

konzervativnosti njegova su se predavanja površnijemu slušaču činila suhoparnim; pozorniji tek vidio je, koliko se pod tom suhoparnošću krije temeljita znanja i ozbiljne volje, da slušateljstvu prikaže samo čistu istinu i pravu znanost. Ozbiljno traženje istine bilo je i glavno načelo njegovim znanstvenim radnjama. Poradi toga osobitu vrijednost za Hrvatsku imadu njegove radnje na polju domaće statistike. Iz tih statističkih podataka istražio je mnogu gorku istinu za svoj narod; ali on je nije prikrivao; on je naprotiv sve rane na narodnom tijelu otkrivao znajući, da je valjana dijagnoza prvi uvjet valjanu i uspješnu liječenju. Poznavajući Vrbanić sve rane narodne, nije se nikada mogao zagrijati za nedostižne ideale. — No ako i imadu za samu Hrvatsku osobitu vrijednost djela iz domaće statistike, općenitu još i veću vrijednost imadu njegova ostala djela. Ne stoji vrijednost njihova u samo nabačenim novim teorijama, nego poglavito u tome, da je sve, što je tu sakupljeno, ispitano temeljito; sve je tu pisano promišljeno i oprezno, sazdano na čvrstim temeljima. Pisano je tako, da je već prvo od tih djela svojom temeljitošću, svojom vrijednošću zadivilo učenjaka svjetskoga glasa, kakav je bio Lorenz Stein, te on kliče Vrbaniću: „Za Vas je Zagreb premalen“. A Vrbanić je tomu Zagrebu ostao ipak i te kako vjeran.
